

Henryk Bartoszewicz

<https://orcid.org/0000-0003-4449-0382>

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Rada Polska Zjednoczenia Międzypartyjnego w świetle materiałów z archiwum Józefa Kożuchowskiego

Abstrakt: Przedmiotem artykułu jest działalność Rady Polskiej Zjednoczenia Międzypartyjnego, organizacji politycznej skupiającej polskie ugrupowania narodowe i konserwatywne w Rosji doby rewolucyjnej w świetle niedawno udostępnionych badaczom materiałów z archiwum Józefa Kożuchowskiego. Zbiór akt zatytułowany „Rada Polska Zjednoczenia Międzypartyjnego. Materiały Józefa Kożuchowskiego”, znajdujący się w zasobie Archiwum Głównego Akt Dawnych, zawiera dotychczas nieznanne, istotne źródła do dziejów Rady.

Słowa kluczowe: Rada Polska Zjednoczenia Międzypartyjnego, archiwum Józefa Kożuchowskiego, Polacy w Rosji, rewolucja rosyjska, bolszewicki zamach stanu.

Abstract: The article presents the activities of the Polish Council of the Inter-Party Union, an organisation gathering Polish national and conservative groups in Russia of the era of revolution in the light of archival materials from Józef Kożuchowski's Records recently made available to researchers. The collection of files entitled "Polish Council of the Inter-Party Union. Józef Kożuchowski's Materials" from the Central Archives of Historical Records contains important and unknown so far source material for the history of the Council.

Key words: Polish Council of the Inter-Party Union, Józef Kożuchowski's records, Poles in Russia, Russian Revolution, Bolshevik coup d'état.

Rada Polska Zjednoczenia Międzypartyjnego, organizacja polityczna skupiająca polskie ugrupowania narodowe i konserwatywne w Rosji doby rewolucyjnej, nie doczekała się do tej pory monografii czy większego studium.

Najprawdopodobniej jest to spowodowane przede wszystkim szczupłością bazy źródłowej dostępnej badaczom. Znajdujący się w zasobie Archiwum Akt Nowych w Warszawie zespół akt Rady Polskiej Zjednoczenia Międzypartyjnego w Rosji stanowi jedynie znikomą część materiałów wytworzonych przez tę organizację. Ponadto zachowała się jeszcze niewielka ilość materiałów, głównie korespondencji, w zespołach akt Komitetu Narodowego Polskiego w Paryżu, Archiwum Ignacego Jana Paderewskiego i Organizacji polskich w Rosji (zbiór zespołów szczątkowych).

W 2018 r. w Archiwum Głównym Akt Dawnych został udostępniony badaczom zbiór akt zatytułowany „Rada Polska Zjednoczenia Międzypartyjnego. Materiały Józefa Kożuchowskiego”, który zawiera dotychczas nieznane, istotne źródła do dziejów Rady. Najważniejszymi dokumentami wśród materiałów zgromadzonych i przechowywanych przez Józefa Kożuchowskiego¹ i jego spadkobierców są protokoły posiedzeń: Rady Polskiej Zjednoczenia Międzypartyjnego, jej Komitetu Wykonawczego oraz Biura Komitetu Wykonawczego. Ponadto w zbiorze tym znajdują się cenne dokumenty dotyczące działalności zagranicznej Rady: „Pamiętnik Wydziału Zewnętrzny” i akta tegoż wydziału.

Dokumenty zachowane w archiwum Kożuchowskiego pozwalają na pełniejsze poznanie dziejów Rady Polskiej Zjednoczenia Międzypartyjnego (RPZM), powołanej podczas obrad Polskiego Zjazdu Politycznego, który odbył się w Moskwie w dniach 3–9 VIII 1917 r.² Tom oryginalnych rękopiśmiennych protokołów otwiera zapis pierwszego posiedzenia plenarnego Rady 9 sierpnia,

¹ Józef Bronisław Kożuchowski, ps. B. Jawnut (1886–1908), od 1903 r. należał do tajnej szkolnej organizacji narodowej. Wkrótce został członkiem Związku Młodzieży Polskiej „Zet”. Współtworzył organizację młodzieży narodowej Zarzewie. Po wybuchu I wojny światowej wstąpił do Ligi Narodowej. W lipcu 1915 r. wyjechał do Moskwy, gdzie 1 IX 1915 r. został kierownikiem Działu Statystyki Wygnańczej przy Radzie Zjazdów Polskich Organizacji Pomocy Ofiarom Wojny, której przewodniczył Aleksander Lednicki. Po wybuchu rewolucji w Rosji w marcu 1917 r. był współorganizatorem Związku Zjednoczenia i Niezawisłości Polski. Po utworzeniu w sierpniu 1917 r. w Moskwie, podczas zjazdu polskich organizacji narodowych i konserwatywnych, Rady Polskiej Zjednoczenia Międzypartyjnego został jej sekretarzem. T. Kobyłański, *Kożuchowski Józef Bronisław*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 76–78.

² Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Rada Polska Zjednoczenia Międzypartyjnego (dalej: RPZM), 1, Informacja o Polskim Zjeździe Politycznym w Moskwie, [b.d.], s. 46–49; ibidem, Organizacja społeczeństwa polskiego na Wychodźstwie, Piotrogród 1917, s. 91–110; AAN, RPZM, 5, Regulamin Rady Polskiej Zjednoczenia Międzypartyjnego, styczeń 1918 r., s. 25–28; Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego (dalej: BUW), rkps 1732/III, nr akc. 184a, t. 4, J. Kożuchowski, *Dziennik z lat 1914–1920*, k. 34–39; S. Wojciechowski, *Moje wspomnienia*, t. I, Warszawa–Lwów 1938, s. 282–297; S. Grabski, *Pamiętniki*, do druku przygotował i wstępem opatrzył W. Stankiewicz, t. II, Warszawa 1989, s. 20–24; L. Bazyłow, *Polacy w Petersburgu*, Wrocław 1984, s. 430–431; H. Bartoszewicz, *Polacy w Rosji wobec niepodległości Rzeczypospolitej po obaleniu caratu*, w: *Polonia w walce o niepodległość i granice Rzeczypospolitej 1914–1921*, red. A. Koseski, Pułtusk 1999, s. 148–150; D. Tarasiuk, *Polski obóz narodowy w Rosji w latach 1917–1918*, Lublin 2014, s. 112 i n.

bezpośrednio po zakończeniu zjazdu. Podczas obrad postanowiono powołać Komitet Wykonawczy Rady składający się z: Prezydium (prezesa, 2 wiceprezesów, sekretarza Rady i Komitetu Wykonawczego oraz 6 członków Prezydium) oraz Biura Komitetu Wykonawczego (po 2 członków wydziałów: zewnętrznego, wewnętrznego, wojskowego oraz skarbnika), łącznie 17 osób³. Na prezesa RPZM wybrano Stanisława Wojciechowskiego, wiceprezesów – Stanisława Jezierskiego i Leona Łubieńskiego, sekretarza – Józefa Kozuchowskiego, członków Prezydium – Seweryna Franciszka Świętopełk-Czetwertyńskiego, Jana Harusewicza, Wiktora Jarońskiego, Jana Mrozowskiego, Henryka Skarżyńskiego i Zygmunta Wielopolskiego. Natomiast kierownictwo Wydziału Zewnętrznego (Zagranicznego) powierzono Stanisławowi Grabskiemu i Józefowi Wielowieyskiemu, Wydziału Wewnętrznego – Jerzemu Gościckiemu i Teofilowi Anaszkiwiczowi, a Wydziału Wojskowego – Jerzemu Zdziechowskiemu i Stanisławowi Widomskiemu. Skarbnikiem został Paweł Górski⁴.

Przedmiotem dalszej części obrad były zadania RPZM. Najwięcej uwagi poświęcono sprawom finansowym. Przygotowanie budżetu powierzono Komitetowi Wykonawczemu. Podjęto decyzję, że źródłami finansowania działalności Rady będą składki członków organizacji uczestniczących w Polskim Zjeździe Politycznym. Upoważniono Komitet Wykonawczy do ustanowienia podatku od osób popierających Radę⁵. W kwestii polityki zagranicznej Rada postanowiła uznać Romana Dmowskiego, Erazma Piltza i Maurycego Zamoyskiego za swoich przedstawicieli w Anglii i Francji. Przekazała także Komitetowi Wykonawczemu do realizacji wnioski w następujących sprawach: 1) podporządkowanie Radzie przedstawicielstw dyplomatycznych Komitetu Narodowego Polskiego (KNP)⁶; 2) zajęcie się sytuacją Polaków w Rosji, a przede wszystkim rozwiązywaniem problemów polskiego wychodźstwa⁷; 3) załatwienie w Polskiej Komisji Likwidacyjnej kwestii likwidacji guberni chełmskiej zgodnie z interesami polskimi⁸. Rada powierzyła Komitetowi Wykonawczemu opracowanie jej regulaminu i przesłała mu główne punkty, jakie powinien ten dokument zawierać⁹. Ponadto poleciła Komitetowi wszczęcie starań, „aby armia polska formowana była na zasadach i prawach armii sprzymierzonej”, a pobór Polaków do niej prowadziły polskie komisje poborowe¹⁰. Pod koniec obrad Rada

³ Archiwum Główne Akt Dawnych (dalej: AGAD), Rada Polska Zjednoczenia Międzypartyjnego. Materiały ze zbiorów Józefa Kozuchowskiego, (dalej: RPZM. Materiały Kozuchowskiego), 1, Protokół posiedzenia Rady Polskiej Zjednoczenia Międzypartyjnego, 27 VII (9 VIII) 1917 r., s. 1–4. RPZM, zgodnie z postanowieniem Polskiego Zjazdu Politycznego, miała liczyć 75 członków. W chwili rozpoczęcia jej pierwszego posiedzenia w obradach uczestniczyło 63.

⁴ Ibidem, s. 4–6.

⁵ Ibidem, s. 6–7.

⁶ Ibidem, s. 7–8.

⁷ Ibidem, s. 8.

⁸ Ibidem, s. 8–9.

⁹ Ibidem, s. 9.

¹⁰ Ibidem, s. 9

dokooptowała do swojego składu Władysława Grabskiego. Postanowiono, że następne posiedzenie RPZM będzie miało miejsce w listopadzie 1917 r.¹¹

Po zakończeniu obrad Rady odbyło się w Moskwie pierwsze posiedzenie jej Komitetu Wykonawczego, podczas którego ustalono jedynie termin następnego zebrania – 28 VIII 1917 r. w Piotrogradzie¹². Obrady Komitetu Wykonawczego najczęściej poprzedzały posiedzenia Biura Rady. W zbiorach Kożuchowskiego zachowały się uwierzytelnione przez niego kopie protokołów posiedzeń tego gremium z okresu od 20 sierpnia¹³ do 3 I 1918 r.¹⁴ oraz ich wersja w maszynopisie¹⁵. Biuro przygotowywało program obrad Komitetu Wykonawczego.

Komitet ponownie zebrał się w Piotrogradzie dopiero 30 sierpnia¹⁶. Z przebiegu obrad, których przedmiotem były sprawozdania i plany pracy wydziałów, wynika, że priorytet działalności Komitetu Wykonawczego stanowiło utworzenie „polskiej siły zbrojnej”. W organizację i wyposażanie armii polskiej w Rosji zaangażowano nie tylko Wydział Wojskowy, ale także w dużej mierze Wydział Zewnętrzny (Zagraniczny). Postanowiono, że zostanie w tej sprawie podjęta akcja polityczna wobec rządu rosyjskiego i pozostałych państw Ententy. Sprawozdanie z podjętej przez Komitet Wykonawczy RPZM współpracy z Naczelnym Polskim Komitetem Wojskowym (NPKW) w sprawie polskich formacji wojskowych złożył Wojciechowski¹⁷.

Komitet Wykonawczy podczas drugiego posiedzenia zaakceptował także program działalności Wydziału Zewnętrznego, który zajmował się kontaktami

¹¹ Ibidem, s. 9–10. Pod protokołem widnieją podpisy Jezierskiego, Kożuchowskiego, który ten dokument sporządził, i Górskiego.

¹² Ibidem, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 27 VII (9 VIII) 1917 r., s. 10.

¹³ AGAD, RPZM. Materiały Kożuchowskiego, 3, Protokół posiedzenia Biura Komitetu Wykonawczego, 7 (20) VIII 1917 r., s. 1.

¹⁴ Ibidem, Protokół posiedzenia Biura Komitetu Wykonawczego, 21 XII 1917 r. (3 I 1918 r.), s. 26.

¹⁵ Ibidem, Protokół posiedzenia Biura Komitetu Wykonawczego, 7 (20) VIII 1917 r., s. 27; ibidem, Protokół posiedzenia Biura Komitetu Wykonawczego, 21 XII 1917 r. (3 I 1918 r.), s. 41.

¹⁶ AGAD, RPZM. Materiały Kożuchowskiego, 1, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 17 VIII (30 VIII) 1917 r., s. 10–11. Obradom, na prośbę uczestniczącego w nich prezesa RPZM, Wojciechowskiego, przewodniczył jego zastępca, Jezierski. Sprawę tę wyjaśnia w swoich wspomnieniach Wojciechowski, który pisze: „Siedzibę Komitetu wyznaczono w Piotrogradzie, ponieważ ja, ze względu na zajęcia w Rosławiu, nie mogłem stale przebywać w Piotrogradzie, zastępował mnie Jezierski po zlikwidowaniu swoich interesów w Kijowie”. S. Wojciechowski, op. cit., s. 296.

¹⁷ AGAD, RPZM. Materiały Kożuchowskiego, 1, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 17 VIII (30 VIII) 1917 r., s. 11–12. Projekty programów działalności wydziałów zostały przedstawione na posiedzeniach Biura Komitetu Wykonawczego 27 i 28 VIII 1917 r. AGAD, RPZM. Materiały Kożuchowskiego, 3, Protokół posiedzenia Biura Komitetu Wykonawczego 14 (27) VIII 1917 r., s. 27–28; ibidem, Protokół posiedzenia Biura Komitetu Wykonawczego 15 (28) VIII 1917 r., s. 28–29.

RPZM z rządami państw koalicji, przedstawicielami Rady zagranicą oraz prasą. Na wniosek S. Grabskiego przyjęto postanowienia dotyczące organizacji tego wydziału. Podjęto decyzję o powołaniu Rady Wydziału Zewnętrznego, która miała stanowić opiniotwórcze gremium eksperckie. Do jej składu zaproszono Bartoszewicza, Czetwertyńskiego, Bohdana Wasiutyńskiego, Wielopolskiego i Bohdana Winiarskiego. Ponadto przedstawiono sprawozdania z dotychczasowych prac wydziału. Między innymi Wielopolski zreferował przebieg spotkania z ambasadorem Wielkiej Brytanii w Piotrogradzie George'em Buchananem, podczas którego zapoznał dyplomatę brytyjskiego z „postulatami polityki polskiej chwili bieżącej”, podkreślając duże zainteresowanie swojego rozmówcy sprawą polską¹⁸.

Wydział Wewnętrzny, zgodnie z planem działania przyjętym przez Komitet Wykonawczy, miał przede wszystkim propagować program polityczny przyjęty przez Polski Zjazd Polityczny i popularyzować prace RPZM i jej Komitetu Wykonawczego. Wydział ten winien utrzymywać ścisłą współpracę z ugrupowaniami i organizacjami, które brały udział w zjeździe moskiewskim bądź zgłosiły swój akces do Rady. Ponadto miał on nawiązać kontakty z organizacjami nieuczestniczącymi w zjeździe oraz inspirować tworzenie ugrupowań skłonnych uznać Radę za swoje przedstawicielstwo polityczne. Wskazano również, jakimi metodami i przy użyciu jakich narzędzi cele te powinny zostać osiągnięte¹⁹.

W okresie piotrogrodzkim, który otwierało posiedzenie 30 sierpnia, Komitet Wykonawczy zajmował się przede wszystkim realizacją programu RPZM, ale jednocześnie reagował na bieżące wydarzenia zarówno na ziemiach polskich, we wszystkich trzech zaborach, jak i na arenie międzynarodowej. Za ważny obszar działalności uważał on kontakty z rządem rosyjskim. Na kolejnym posiedzeniu, 2 września Komitet Wykonawczy zajął się sytuacją w kraju, jaka powstała po dymisji Tymczasowej Rady Stanu (TRS). Dlatego uznał on za konieczne przyspieszenie akcji politycznej. W związku z tym postanowił podjąć niezbędne kroki zmierzające do urzeczywistnienia tego celu, przede wszystkim zlecił swojemu prezydium uzyskanie audiencji u premiera Aleksandra Kiereńskiego. Komitet przyjął także projekt memoriału Wydziału Zewnętrznego, autorstwa S. Grabskiego, dotyczący sprawy polskiej. Jednocześnie postanowił wstrzymać upublicznienie tego dokumentu do czasu nadejścia stosownej chwili²⁰.

Memoriał zaakceptowany 2 września, po poprawkach wniesionych w tym dniu podczas dyskusji na posiedzeniu Komitetu Wykonawczego, miał zostać

¹⁸ AGAD, RPZM. Materiały Kozuchowskiego, 1, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 17 VIII (30 VIII) 1917 r., s. 12–15.

¹⁹ Ibidem, s. 15–16.

²⁰ Ibidem, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 20 VIII (2 IX) 1917 r., s. 17–18. 2 września na posiedzeniu Komitetu Wykonawczego, po uprzednio przeprowadzonej dyskusji, uchwalono także jego regulamin. Ibidem, s. 18–10.

przedłożony w pierwszej kolejności Kiereńskiemu, lecz wystąpiły trudności z ustaleniem terminu spotkania. Dlatego 7 września prezes Wojciechowski, któremu towarzyszyli kierujący Wydziałem Zewnętrznym S. Grabski i Wielowieyski, złożył memoriał kolejno na ręce ambasadorów: Wielkiej Brytanii George'a Buchanana i Francji Josepha Noulensa. Dokument ten, przedstawiający sytuację w kraju, politykę państw centralnych wobec sprawy polskiej i stanowisko rządu rosyjskiego, w zakończeniu zawierał postulaty RPZM: 1) zaproszenie na najbliższą konferencję państw koalicji, mającą określić cele wojny, przedstawiciela reprezentującego polskie ugrupowania występujące przeciwko państwom centralnym; 2) uznanie konieczności odbudowania niepodległej Polski; 3) stworzenie w Rosji autonomicznej armii polskiej. Pomimo przychylnego przyjęcia memoriału obydwaj dyplomaci zgodnie oświadczyli, że konferencja określająca cele wojny odbędzie się w dosyć odległej przyszłości, a sprawa armii polskiej w Rosji musi być uzgodniona z rządem Kiereńskiego²¹. Na następny dzień została wyznaczona wizyta Wojciechowskiego, Grabskiego i Wielowieyskiego u Kiereńskiego, ale wydarzenia spowodowane puczem gen. Ławra Kornilowa uniemożliwiły spotkanie rosyjskiego premiera z przedstawicielami kierownictwa RPZM²². Natomiast memoriał wręczono ministrowi spraw zagranicznych Michaiłowi Tereszczence, ale dopiero 15 września²³.

²¹ AGAD, RPZM. Materiały Kożuchowskiego, 6, Memoriał Rady Polskiej Zjednoczenia Międzypartyjnego. Kopia wersji w języku francuskim, [b.d.; 24 VIII (6 IX) 1917 r.], s. 38–53. Notatki o przebiegu spotkań Wojciechowskiego, Grabskiego i Wielowieyskiego znalazły się w tzw. Pamiętniku Wydziału Zewnętrznego, czyli dziennych zapiskach Grabskiego i Wielowieyskiego. Oryginał tego dokumentu został zagubiony w podróży z Piotrogradu do Moskwy. Zachowaną rękopiśmienną kopią sporządziła Maria Zdziechowska w Piotrogradzie w 1917 r., przed opuszczeniem tego miasta przez S. Grabskiego. Zachował się także maszynopis kopii autorstwa Zdziechowskiej, uwierzytelniony przez Kożuchowskiego 31 XII 1920 r. AGAD, RPZM. Materiały Kożuchowskiego, 5, Pamiętnik W[ydziału] Z[agranicznego], mps, s. 29.

²² Wojciechowski w swoich wydanych drukiem wspomnieniach pisze o innej przyczynie odkładania tego spotkania. Prezes RPZM stwierdza: „W tym czasie Kiereński i Tereszczenko prowadzili jakąś zakulisową grę polityczną w Sztokholmie przy pomocy prezesa Komisji Likwidacyjnej Lednickiego i zwlekali z przyjęciem naszej delegacji [Komitetu Wykonawczego RPZM – H.B.] do czasu jego powrotu ze Sztokholmu”. S. Wojciechowski, op. cit., s. 303–304.

²³ AGAD, RPZM. Materiały Kożuchowskiego, 6, Memoriał Rady Polskiej Zjednoczenia Międzypartyjnego. Kopia wersji w języku rosyjskim, 24 VIII (6 IX) 1917 r., s. 22–37. Na pierwszej stronie memoriału znajduje się ręcznie dopisany roboczy tytuł tego dokumentu i data: „Memoriał polityczny rosyjski” 25 VIII (7 IX) 1917 r. Ibidem, s. 22. Według zapisu we wspomnieniach Wojciechowskiego wizyta u Tereszczenki odbyła się 14 IX 1917 r. Szef dyplomacji rosyjskiej miał rzekomo tłumaczyć się delegacji Komitetu Wykonawczego RPZM z misji Lednickiego w Sztokholmie, a nazajutrz przesłać Wielopolskiemu odpis swojego listu do Lednickiego. S. Wojciechowski, op. cit., s. 304–305. Twierdzenie Wojciechowskiego jest nie całkiem ścisłe. Faktycznie w materiałach Kożuchowskiego zachowała się kopia listu Tereszczenki do Wielopolskiego z 16 września, zawierającego stanowisko rządu rosyjskiego wobec Rady Regencyjnej, stwierdzającego, że Rosja nie uzna żadnych władz Królestwa Polskiego ustanowionych pod okupacją Niemiec i Austrii, a także kopia kopii pisma Tereszczenki do Lednickiego z 24 VIII 1917 r. AGAD, RPZM. Materiały

Szef dyplomacji rosyjskiej uznał za konieczne przedstawienie na najbliższej konferencji międzysojuszniczej sprawy niepodległości Polski, lecz tworzeniu polskiej armii autonomicznej w Rosji był mniej przychylny. Postulował powołanie centralnej organizacji polskiej obejmującej wszystkie antyniemieckie ugrupowania w Rosji, Stanach Zjednoczonych, Francji i w miarę możliwości także w Polsce²⁴. Rozmowy z ambasadorami Wielkiej Brytanii i Francji oraz ministrem spraw zagranicznych Rosji, jak również aktywność dyplomatyczna Wydziału Zewnętrzny w dniach 16–18 września²⁵ były omawiane na posiedzeniu Komitetu Wykonawczego 19 września²⁶.

Na tym samym posiedzeniu przedstawiono także działania podjęte przez Wydział Wewnętrzny w kwestii organizacji polskiego życia politycznego na rosyjskiej prowincji oraz rokowania prowadzone przez Wydział Wojskowy z NPKW. Zapadła także decyzja o wyjeździe Widomskiego do kwatery gen. Józefa Dowbor-Muśnickiego w celu zapoznania się ze stanem polskich formacji wojskowych²⁷. Podczas obrad Komitetu Wykonawczego na posiedzenie przybył Ferdynand Plater z Paryża, który złożył na ręce prezesa Wojciechowskiego korespondencję od KNP, w tym list Dmowskiego. Komitet Wykonawczy uznał za konieczne utrzymywanie stałego kontaktu z KNP i postanowił wydelegować S. Grabskiego do Sztokholmu na spotkanie

Koźuchowskiego, 6, Kopia listu Tereszczunki do Wielopolskiego, 3 (16) IX 1917 r., s. 63; ibidem, Kopia kopii pisma Tereszczunki do Lednickiego, 11 (24) VIII 1917 r., s. 61–62. Nie oznacza to jednak, że Lednicki podczas rozmów prowadzonych w Sztokholmie z polskimi politykami krajowymi oraz przedstawicielami korpusu dyplomatycznego w stolicy Szwecji przekroczył wcześniej przyjęte ustalenia z przedstawicielami rządu rosyjskiego. Potwierdzenie opinii Wojciechowskiego znajdujemy jedynie w publicystyce działaczy Stronnictwa Narodowo-Demokratycznego wrogo usposobionych do Lednickiego, szczególnie u Zygmunta Wasilewskiego. *Proces Lednickiego. Fragmenty z dziejów odbudowy Polski 1915–1924*, według stenogramów opracował wstępem i przy[pisami] opatrzył Z. Wasilewski, Warszawa 1924, passim. Zaprzeczają tym twierdzeniom inni autorzy. W. Lednicki, *Aleksander Lednicki (oszczędność i prawda)*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1962, z. 1, s. 67–93; Z. Nagórski, *Aleksander Lednicki (1866–1934)*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1962, z. 1, s. 43–62; W. Toporowicz, *Aleksander Lednicki (1866–1934)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XVI, Wrocław–Warszawa–Kraków 1971, s. 611–612.

²⁴ AGAD, RPZM. Materiały Koźuchowskiego, 5, Pamiętnik W[ydziału] Z[agranicznego], mps, s. 29–31. Na realizację tego ostatniego swojego postulatu Tereszczenko kładł duży nacisk.

²⁵ Ibidem, s. 31–33; AGAD, RPZM. Materiały Koźuchowskiego, 6, Notatki dotyczące rozmów prowadzonych przez członków RPZM z przedstawicielami ambasady brytyjskiej w Petersburgu, [b.d.], s. 20–21. W tym czasie przedstawiciele Komitetu Wykonawczego: Wojciechowski, Wielopolski, Grabski, Wielowieyski, Zdziechowski kontynuowali akcję dyplomatyczną, składając wizyty w ambasadach Włoch, Stanów Zjednoczonych i ponownie Francji i Wielkiej Brytanii oraz u ministra Tereszczunki, wręczając członkom korpusu dyplomatycznego w Piotrogradzie i szefowi rosyjskiej dyplomacji kolejne dokumenty dotyczące sprawy polskiej, kwestii walki o niepodległość Polski i tworzenia armii polskiej.

²⁶ AGAD, RPZM. Materiały Koźuchowskiego, 1, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 6 (19) IX 1917 r., s. 19–20.

²⁷ Ibidem, s. 20–22.

z delegacją paryskiego komitetu. Przedmiotem rozmów w stolicy Szwecji miało być przede wszystkim zorganizowanie zjazdu przedstawicieli RPZM, KNP i Polaków w Stanach Zjednoczonych²⁸.

Komitet Wykonawczy 3 października skoncentrował swoją uwagę na dwóch tematach: wzajemne relacje między RPZM a KNP oraz kwestie źródeł finansowania działalności Rady i organizacji jej Wydziału Skarbowego. Po długiej dyskusji, w której uczestniczyli m.in. kierujący sprawami zagranicznymi S. Grabski i Wielowieyski oraz przewodniczący obradom Jezierski, postanowiono „uznać Komitet Narodowy w Paryżu za reprezentację Rady Polskiej Zj[ednoczenia] M[iędzypartyjnego]”. Jednocześnie zdecydowano „nie rezygnować z kontaktu z krajem, w którym w dalszym ciągu walczą dwie orientacje”²⁹. W kwestii finansów postanowiono powołać Wydział Skarbowy, którym mieli kierować dotychczasowy skarbnik Górski i Ludwik Julian Spiess³⁰. Następnego dnia na posiedzeniu Komitetu Wykonawczego kontynuowano dyskusję nad programem nowo powołanego wydziału. Podjęto decyzję w sprawie źródeł pozyskiwania środków finansowania prac prowadzonych przez RPZM. O pomocy finansową postanowiono zwrócić się do społeczeństwa polskiego. Natomiast Wydziałowi Skarbowemu polecono zorganizowanie komisji, która zajęłaby się organizacją finansów Rady³¹.

Bardzo zdawkowy jest zapis posiedzenia Komitetu Wykonawczego 12 października. Główny przedmiot obrad stanowiły list i memoriał Stronnictwa Pracy Narodowej na Rusi do RPZM oraz odpowiedź, jakiej udzieliła ona na te dwa dokumenty. W protokole brakuje informacji zarówno o treści dokumentów wysłanych przez stronnictwo, jak i o treści odpowiedzi udzielonej przez Komitet Wykonawczy Rady. Znacznie więcej informacji na ten temat znajduje się w protokole posiedzenia Biura Komitetu Wykonawczego w dniach 5–7 października. W obradach uczestniczyli przedstawiciele Stronnictwa Pracy Narodowej na Rusi: Janusz Radziwiłł, Stanisław Horwatt i Marian Jaroszyński³². W archiwum Kożuchowskiego zachował się szczegółowy protokół z tej narady. Ostatecznie postanowiono jedynie, że Komitet Wykonawczy RPZM prześle odpowiedź na list i memoriał stronnictwa na adres Radziwiłła³³. Z zachowanej w zespole Archiwum Lubomirskich z Małej Wsi korespondencji między Stronnictwem Pracy Narodowej i RPZM wiadomo, że spór dotyczący różnic programowych, głównie kwestii stosunku stron do państw Ententy i tworzenia

²⁸ Ibidem, s. 22–23.

²⁹ Ibidem, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 20 IX (3 X) 1917 r., s. 25–28.

³⁰ Ibidem, s. 27–28.

³¹ Ibidem, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 21 IX (4 X) 1917 r., s. 29–30.

³² AGAD, RPZM. Materiały Kożuchowskiego, 3, Protokół posiedzenia Biura Komitetu Wykonawczego 25–27 IX (5–7 X) 1917 r., s. 31.

³³ Ibidem, Protokół konferencji Biura Kom[itetu] Wyk[onawczego] RPZM z przedstawicielami Stronnictwa Pracy Narodowej w sprawie stosunku tego Stronnictwa do Rady Polskiej, 25–27 IX (5–7 X) 1917 r., s. 43–49.

armii polskiej poza krajem, w wyniku nieprzejednanej postawy Rady zakończył się odwołaniem przez stronnictwo swoich przedstawicieli z jej składu³⁴.

W październiku 1917 r. Komitet Wykonawczy prowadził niezwykle aktywną działalność dyplomatyczną, kontynuując rozmowy z przedstawicielami rządu rosyjskiego i członkami korpusu dyplomatycznego w Piotrogradzie. Cel tych rozmów stanowiło uzyskanie aprobaty mocarstw Ententy wysłania przedstawiciela Polski na najbliższą konferencję sojuszniczą, przy czym politycy wchodzący w skład RPZM dopuszczali jedynie możliwość, że delegatem tym będzie osoba przez nich wskazana. Endecy sondowali także szanse realizacji swojej koncepcji współdziałania narodów Europy Środkowo-Wschodniej w kwestii budowy powojennego ładu pokojowego w tym regionie. W tej drugiej sprawie S. Grabski i Wielowieyski pisemną propozycję przedłożyli 2 października Tereszczence³⁵, a następnego dnia rozmawiali na ten temat z ambasadorem Rumunii w Piotrogradzie Constantinem Diamandym, który opowiedział się za realizacją projektu zwołania konferencji i przygotowania wspólnej deklaracji narodów Europy Środkowej: Polaków, Czechów, Rumunów i Serbów³⁶. 10 października podczas spotkania Wielowieyskiego z Tomaszem Masarykiem rozmówcy ustalili, że istnieje potrzeba: 1) zwołania przygotowawczej narady polsko-czesko-rumuńskiej; 2) ułożenia programowej deklaracji tych narodów; 3) zorganizowania w Paryżu konferencji przedstawicieli narodów Europy Środkowo-Wschodniej, w miarę możliwości w czasie trwania konferencji sojuszniczej; 4) ścisłego współdziałania w tej sprawie z ambasadą rumuńską i serbską w Piotrogradzie oraz rosyjskim Ministerstwem Spraw Zagranicznych³⁷.

³⁴ AGAD, Archiwum Lubomirskich z Małej Wsi, 1294, Pismo Zarządu Stronnictwa Pracy Narodowej na Rusi do Prezydium RPZM, 26 VIII (8 IX) 1917 r., s. 3–4; ibidem, Memoriał do Komitetu Wykonawczego Rady Polskiej Zjednoczenia Międzypartyjnego, [26 VIII (6 IX) 1917 r.], s. 6–9; ibidem, Pismo Zarządu Stronnictwa Pracy Narodowej na Rusi do RPZM, 3 (16) X 1917 r., s. 10–11. Stronnictwo Pracy Narodowej na Rusi zarzucało RPZM, że reprezentuje ona jedynie endecki kierunek polityczny i niesłusznie uważa siebie za jedynego reprezentanta narodu polskiego w Rosji. W memoriale domagano się przede wszystkim powołania nowej organizacji międzypartyjnej i rezygnacji z projektu tworzenia armii polskiej poza granicami kraju. Ponieważ Komitet Wykonawczy RPZM nie był skłonny pójść na kompromis, dlatego stronnictwo wycofało swoich przedstawicieli ze składu Rady. H. Bartoszewicz, *Między rewolucją a niepodległością. Polskie ugrupowania polityczne na Kijowszczyźnie wobec niepodległości Rzeczypospolitej i Ukrainy marzec 1917 – październik 1918 roku*, w: *Drogi do Niepodległości. Polska Odrodzona*, red. J. Gaul, D. Makiła, W. Morawski, Warszawa 2019, s. 147–176.

³⁵ 2 X 1917 r. nie doszło do planowanego spotkania Grabskiego i Wielowieyskiego z Tereszczencą, dlatego szefowie Wydziału Zewnętrzznego swoje postulaty, z którymi przybyli do szefa rosyjskiej dyplomacji, złożyli w formie pisemnej na ręce zastępującego go Tatiszczewa. AGAD, RPZM. Materiały Kożuchowskiego, 5, Pamiętnik W[ydziału] Z[agranicznego], mps, s. 33–34.

³⁶ Ibidem, s. 35. W rozmowach z dyplomata rumuńskim, oprócz Grabskiego i Wielowieyskiego, uczestniczył także Jezierski.

³⁷ Ibidem, s. 35–36.

Jeden z głównych celów działalności szefa Wydziału Zewnętrznego stanowiło wyeliminowanie z gry politycznej, zarówno w Rosji, jak i na arenie międzynarodowej, a także w kraju, głównego przeciwnika politycznego, którym na gruncie rosyjskim były ugrupowania liberalne i demokratyczne, skupione wokół Aleksandra Lednickiego. Grabski w dużej mierze przyczynił się do zablokowania próby urzeczywistnienia projektu Lednickiego, wspartego przez Ignacego Paderewskiego, utworzenia Polskiej Narodowej Komisji Wykonawczej, konkurencyjnej dla KNP i RPZM³⁸. Po otrzymaniu informacji o przesłaniu prezesowi Komisji Likwidacyjnej do Spraw Królestwa Polskiego odezwy organizacji Polonii amerykańskiej, Związku Narodowego Polskiego, w sprawie powołania organizacji międzypartyjnej skupiającej ugrupowania realistów, narodowych demokratów, lewicowych demokratów, socjalistów, bezpartyjnych, Polaków z Ukrainy i Litwy oraz Polaków ze Stanów Zjednoczonych, natychmiast skierował on na początku września 1917 r. list do Dmowskiego, zawierający propozycję podjęcia działań przeciwko realizacji tego projektu. Autor listu stwierdzał, że inicjatywa ta ma na celu jedynie „zepsucie” KNP „przez wprowadzenie doń żywiołów antykoalicyjnych albo przeciwstawienie mu nowego komitetu rzekomo szerszego, bardziej ogólnonarodowego”³⁹. Oprócz tego zachowanego i wydane go drukiem listu S. Grabskiego do Dmowskiego zachował się w materiałach Kozuchowskiego drugi list (kopia) S. Grabskiego do prezesa KNP, wysłany po 17 września. Szef Wydziału Zewnętrznego obawiał się, że ugrupowania demokratyczne, wykorzystując nadesłany projekt Związku Narodowego Polskiego, mogą podczas planowanego w październiku 1917 r. zjazdu podjąć próbę powołania nowej organizacji międzypartyjnej z udziałem przedstawicieli Polonii amerykańskiej. Domagał się od Dmowskiego przesłania prezesowi RPZM Wojciechowskiemu telegramu stwierdzającego, że depeza Paderewskiego do Lednickiego została wysłana przed dotarciem do Stanów Zjednoczonych informacji o ukonstytuowaniu się KNP w Paryżu. Jednocześnie proponował przejęcie przez KNP inicjatywy chicagowskiego Wydziału Narodowego. Grabski uważał, że należy jak najszybciej doprowadzić do uznania KNP przez państwa zachodnie Ententy, a następnie Komitet powinien potraktować RPZM jako swoje przedstawicielstwo w Rosji. Postulował także zwołanie zjazdu delegatów KNP, Związku Narodowego Polskiego w Stanach Zjednoczonych, RPZM oraz

³⁸ Szerzej na temat inicjatywy Lednickiego wspartej przez Paderewskiego zob. W. Bułhak, *Lednicki, Paderewski, Dmowski. Sprawa misji Stanisława Gutowskiego i genezy Polskiej Narodowej Komisji Wykonawczej oraz Komitetu Narodowego Polskiego (sierpień–wrzesień 1917 r.)*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 1992, t. XXVII, s. 45–56; H. Bartoszewicz, *Polacy w Rosji...*, s. 52–53.

³⁹ List S. Grabskiego do R. Dmowskiego o stosunkach ND z Ententą i planów tworzenia armii polskiej w Rosji, [b.d.; VIII 1917 r.], w: *Materiały archiwalne do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. I: *Marzec 1917 – listopad 1918*, oprac. A. Zatorski i in., Warszawa 1957, s. 89–92.

delegatów z Królestwa Polskiego i Galicji. Ponadto stwierdzał, że uczestnicy tego zjazdu powinni zwrócić się do wszystkich państw Ententy „o zaproszenie wskazanych przezeń przedstawicieli na najbliższą konferencję sojuszniczą”⁴⁰.

Grabski postanowił także przeciwdziałać innej inicjatywie ugrupowań demokratycznych w Rosji – powołaniu przez Lednickiego Rady Politycznej przy prezesie Polskiej Komisji Likwidacyjnej. Kwestię ustanowienia Rady Politycznej Grabski i Wielowieyski zamierzali poruszyć podczas niedoszłej 2 października wizyty u Tereszczenki. Przygotowali oni w tej sprawie protest, który w imieniu Komitetu Wykonawczego chcieli przekazać szefowi rosyjskiej dyplomacji⁴¹. Słusznie obawiali się, że instytucja polityczna, którą planował utworzyć Lednicki, byłaby konkurencyjna dla RPZM.

Po dwóch nieudanych próbach spotkania Grabskiego i Wielowieyskiego z Tereszczenką⁴², dopiero 15 października minister spraw zagranicznych Rosji przyjął kierujących Wydziałem Zewnętrznym. Rozmowa nie przebiegła zbyt pomyślnie dla RPZM. Kwestię Rady Politycznej przy Polskiej Komisji Likwidacyjnej Tereszczenko obiecał omówić z Kiereńskim, który był przychylnie nastawiony do Lednickiego i jego sugestii. Zadeklarował także, iż przed ustaleniem zakresu kompetencji Rady Politycznej przeprowadzi na ten temat konsultacje z przedstawicielami społeczeństwa polskiego. Tereszczenko poinformował swoich rozmówców, że podczas obchodów rocznicy kościuszkowskiej w Piotrogradzie „złoży oświadczenie w sprawie polskiej”. W kwestii udziału przedstawiciela Polski w konferencji sojuszniczej zaproponował, aby wchodził on w skład delegacji rosyjskiej. Dodał także, iż polski delegat powinien pochodzić z Królestwa Polskiego i „nie być czerwoną płachtą dla lewicy”. Zaproponował kandydaturę Eustachego Dobieckiego. Sugestia Tereszczenki nie była po myśli Grabskiego i Wielowieyskiego. Uważali oni, że reprezentanta Polski nie należy włączać w skład delegacji rosyjskiej. Ponadto, ich zdaniem, powinien „to być człowiek zdecydowanie aktywny antyniemiecko i mający duży autorytet w kraju”⁴³.

Do sporu między RPZM i polskimi ugrupowaniami demokratyczno-liberalnymi włączyły się Rosja i Francja. 10 października ambasador Noulens spotkał się z Wielopolskim i oświadczył swojemu rozmówcy, że Tereszczenko zwrócił się do niego z prośbą o mediację między Polakami, o czym dyplomata

⁴⁰ AGAD, RPZM. Materiały Kożuchowskiego, 6, List S. Grabskiego do R. Dmowskiego, [b.d.; druga połowa września 1917 r.], s. 8–11. W materiałach Kożuchowskiego nie zachowały się kopie załączników do tego listu, o których mowa w jego tekście: depeszy Paderewskiego do Lednickiego i odpowiedzi prezesa Komisji Likwidacyjnej.

⁴¹ AGAD, RPZM. Materiały Kożuchowskiego, 5, Pamiętnik W[ydziału] Z[agranicznego], mps, s. 34; H. Bartoszewicz, *Polacy w Rosji...*, s. 153.

⁴² Nie doszło także do spotkania 14 października. W tym dniu Grabskiego i Wielowieyskiego przyjął jedynie Tatiszczew, który przekazał im, że szef rosyjskiej dyplomacji akceptuje projekt zwołania konferencji polsko-rumuńsko-czesko-serbskiej. AGAD, RPZM. Materiały Kożuchowskiego, 5, Pamiętnik W[ydziału] Z[agranicznego], mps, s. 36.

⁴³ *Ibidem*, s. 37.

francuski powiadomił swój rząd. Wielopolski uważał porozumienie z demokratami za możliwe, lecz tylko na płaszczyźnie programu politycznego RPZM. Postanowiono kontynuować rozmowy na ten temat⁴⁴. W następnym spotkaniu, 17 października, oprócz Noulensa i Wielopolskiego uczestniczyli: ze strony francuskiej – płk Cayllot-Rackowski, a ze strony polskiej – Jezierski, Grabski, Wielowieyski i członek RPZM Władysław Glinka. Po wymianie opinii i złożeniu przez delegację Komitetu Wykonawczego deklaracji o gotowości porozumienia się z demokratami ustalono, że kolejne spotkanie w tej sprawie odbędzie się po zakończeniu zjazdu ugrupowań demokratyczno-liberalnych w Piotrogradzie⁴⁵. W rzeczywistości endecy nie byli skłonni do jakiegokolwiek kompromisu, a jedynie gotowi podjąć współdziałanie z tymi stronnictwami, które bezwarunkowo zaakceptują ich program polityczny. Jednakże pod naciskiem strony rosyjskiej i francuskiej poczynili ustępstwa i wyrazili zgodę na wysłanie do Paryża delegacji RPZM na rozmowy z przedstawicielami demokratów. Podczas spotkania w stolicy Francji miał zostać wybrany delegat Polski na konferencję sojuszniczą⁴⁶.

Materiały znajdujące się w archiwum Kozuchowskiego ukazują jeszcze jeden mało znany obszar działalności Wydziału Zewnętrzny. Grabski zamierzał zorganizować przedstawicielstwa zagraniczne RPZM. W liście do Dmowskiego, wysłanym z Piotrogradu po 17 września, pisał: „My stąd wysyłam delegację do Ameryki, wyjeżdża [Jerzy] Zdziechowski, [Stanisław] Biega i jeszcze ktoś trzeci zapewne. Projektowany wyjazd w połowie października [1917 r.]”⁴⁷. We wrześniu 1917 r. zapadła decyzja o powołaniu stałego przedstawicielstwa RPZM w Sztokholmie. Stanowisko szefa tej placówki miał objąć Harusewicz⁴⁸. W liście do kandydata na przedstawiciela Rady w stolicy Szwecji Grabski opisał warunki funkcjonowania placówki oraz zawarł instrukcję dla jej kierownika. Harusewicz winien otrzymywać miesięczną pensję w wysokości 1000 rubli i dodatkowo 500 rubli „na koszty zdobywania należytych w Sztokholmie informacji”. W przedstawicielstwie miał zostać zatrudniony działacz Stronnictwa Narodowo-Demokratycznego z Kijowa, Konstanty Skrzyński, biele władający językiem francuskim, by pomagać w kontaktach ze sztokholmskim korpusem dyplomatycznym. Rozważano także możliwość delegowania do przedstawicielstwa Czetwertyńskiego. Szczególnie interesująca jest część listu Grabskiego do Harusewicza, zawierająca instrukcję dla szefa placówki.

⁴⁴ Ibidem, s. 35.

⁴⁵ Ibidem, s. 38.

⁴⁶ Ibidem, s. 39.

⁴⁷ AGAD, RPZM. Materiały Kozuchowskiego, 6, List S. Grabskiego do R. Dmowskiego, [b.d.; druga połowa września 1917 r.], s. 10.

⁴⁸ Sprawa wyjazdu Harusewicza do Sztokholmu po raz pierwszy pojawiła się podczas posiedzenia Biura Komitetu Wykonawczego RPZM 5 IX 1917 r. AGAD, RPZM. Materiały Kozuchowskiego, 3, Protokół posiedzenia Biura Komitetu Wykonawczego, 23 VIII (5 IX) 1917 r., s. 29.

Stały nasz [RPZM – H.B.] postępek w Sztokholmie potrzebny jest – pisze Grabski – dla: a/ śledzenia za intrygą niemiecką w sprawie polskiej, głównie przez Sztokholm prowadzoną, b/ paraliżowania akcji NKN i germanofilów na gruncie państw neutralnych, która idzie głównie przez Sztokholm i Berno, c/ paraliżowania zabiegów NKN i „centrum” warszawskiego do wciągnięcia w swą orbitę [Eustachego] Dobieckiego i [Ignacego] Szebeki, d/ paraliżowania fałszywego informowania kraju przez Lednickiego i tutejszych „demokratów”, e/ należytego informowania ambasad państw koalicyjnych, które spotykając się w Sztokholmie dotychczas niemal wyłącznie z naszymi [polskimi – H.B.] germanofilami, informują swe rządy w duchu tym, że w Polsce przeważa orientacja centralna⁴⁹.

W październiku 1917 r. Wydział Zewnętrzny, we współpracy z Wydziałem Wojskowym, zajmował się także sprawą tworzenia armii polskiej. Rozmowy na ten temat z przedstawicielami korpusu dyplomatycznego w Piotrogradzie i ministrem Tereszczenką prowadzili Grabski, Wielowieyski, Zdziechowski i Widomski. Przedmiotem pertraktacji z szefem francuskiej misji wojskowej w Piotrogradzie, gen. Henrim-Albertem Niessellem, była kwestia zarówno organizacji korpusów polskich w Rosji, jak i powstania armii polskiej we Francji. Rozważano także możliwość skierowania do tworzenia polskich oddziałów we Francji wyższych rangą oficerów służących w Rosji. Niessel doradzał Polakom dużą ostrożność w negocjacjach z Kiereńskim na tematy wojskowe, ponieważ był on przeciwnikiem wszelkich projektów dotyczących tworzenia korpusów polskich. Premier Rządu Tymczasowego uważał, nie bez racji, że działania te osłabiały armię rosyjską⁵⁰. Opinię Niessela w kwestii niechęci Kiereńskiego do powstawania polskich formacji wojskowych w Rosji podzielał radca ambasady brytyjskiej w Piotrogradzie Francis Oswald Lindley⁵¹. *Attaché* wojskowi Francji i Wielkiej Brytanii w Rosji sprawach organizacji armii polskiej starali się wspierać RPZM, ale nie byli skłonni działać wbrew interesom rosyjskiego sojusznika⁵².

Prace Wydziału Zewnętrznego stanowiły przedmiot obrad Komitetu Wykonawczego 23 października. Po wysłuchaniu sprawozdania Grabskiego postanowiono, że: 1) delegacja na polską konferencję do Paryża składać się będzie z 4 osób, w tym 3 przedstawiciele RPZM i 1 spoza Rady; 2) ustaleniem

⁴⁹ AGAD, RPZM. Materiały Kozuchowskiego, 6, List S. Grabskiego do J. Harusewicza, 18 IX (1 X) 1917 r., s. 14–14. W cytowanych fragmentach listu poprawiono i uwspółcześiono pisownię i interpunkcję. Harusewicz prawdopodobnie nie objął stanowiska delegata RPZM w Sztokholmie. Natomiast w 1918 r. został mianowany przedstawicielem KNP w państwach skandynawskich i wyjechał do Helsinek, gdzie przebywał do lipca 1920 r. M. Harusewicz, *Za carskich czasów i po wyzwoleniu. Jan Harusewicz. Wspomnienia – dokumenty*, Londyn 1975, s. 28–291, 294–296; [Red.], *Harusewicz Jan pseud. Jerzy Werwicz (1863–1929)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. IX, Wrocław–Warszawa–Kraków 1960–1961, s. 301–302.

⁵⁰ AGAD, RPZM. Materiały Kozuchowskiego, 5, Pamiętnik W[ydziału] Z[agranicznego], mps, s. 34.

⁵¹ Ibidem, s. 36.

⁵² Ibidem, s. 38–40.

listy kandydatów Rady zajmie się Wydział Zewnętrzny; 3) delegat Polski na konferencję sojuszniczą nie może wchodzić w skład delegacji rosyjskiej; 4) delegat ten nie może być mianowany, lecz zaproszony i z wyboru konferencji polskiej⁵³. Rozpoczęte 23 października obrady Komitetu Wykonawczego kontynuowano następnego dnia. Ustalono, że kandydatami RPZM na polską konferencję w Paryżu będą Wojciechowski, Wielopolski i S. Grabski. Według informacji posiadanej przez Komitet Wykonawczy delegatami demokratów na tę konferencję mieli być Szymon Askenazy, Hipolit Gliwic i Stanisław Posner⁵⁴. Ponadto złożono sprawozdania z działalności Wydziału Wewnętrznego (Gościcki), Skarbowego (Spiess) i Wojskowego (Widomski). Wydział Wewnętrzny w październiku 1917 r. prowadził prace zmierzające do poszerzenia bazy politycznej RPZM. Jego delegaci, Waclaw Gajewski i A. Kleniewski, rozmawiali na ten temat z przedstawicielami Narodowego Związku Robotniczego i „kołami politycznymi” w Mińsku. Ponieważ rokowania w Mińsku były trudne, postanowiono wzmocnić delegację Wydziału Wewnętrznego, wysyłając na Białoruś dodatkowo Gościckiego i Jarońskiego⁵⁵. W sprawozdaniu Wydziału Skarbowego przedstawiono nie najlepszą kondycję finansową Rady i jej budżet w październiku (według kalendarza obowiązującego wówczas w Rosji) 1917 r. Podjęto decyzję o nierozpatrywaniu wniosków zewnętrznych o dofinansowywanie⁵⁶. Znaczącym osiągnięciem Wydziału Wojskowego w październiku 1917 r. była audycja u rosyjskiego ministra wojny Józefa Wielhorskiego. Jednakże wynik rozmowy nie satysfakcjonował delegacji polskiej i postanowiono kontynuować rokowania ze stroną rosyjską w sprawach wojskowych. W sprawozdaniu Widomskiego krytycznie oceniono także przebieg organizacji polskich korpusów w Rosji⁵⁷.

Podczas posiedzenia Biura Komitetu Wykonawczego 24 października ustalono, że Komitet Wykonawczy będzie zbierał się raz na dwa tygodnie, co spowodowało wzrost roli tego pierwszego⁵⁸. Decyzja ta zapadła w wyjątkowo newralgicznym okresie działalności RPZM. W Piotrogradzie Rada Polska

⁵³ AGAD, RPZM. Materiały Kozuchowskiego, 1, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 10 (23) X 1917 r., s. 31–33. Grabski zreferował także działania prowadzone na rzecz wypracowania platformy współdziałania na arenie międzynarodowej Polaków, Czechów, Serbów i Rumunów. W części jego sprawozdania dotyczącej spraw wojskowych stwierdzono, że Wydział Zewnętrzny podczas rozmów z przedstawicielami rządu rosyjskiego i korpusu dyplomatycznego w Piotrogradzie „wypowiedział się za organizacją dobrej armii [polskiej w Rosji] i bez udziału komisarzy rządowych”. Ibidem.

⁵⁴ Ibidem, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 11 (24) X 1917 r., s. 34.

⁵⁵ Ibidem, s. 34–35.

⁵⁶ Ibidem, s. 35.

⁵⁷ Ibidem, s. 35–36.

⁵⁸ AGAD, RPZM. Materiały Kozuchowskiego, 3, Protokół posiedzenia Biura Komitetu Wykonawczego, 11 (24) X [powinno być: 12 (25) X] 1917 r., s. 10. Brak protokołu tego posiedzenia w maszynopisie. Natomiast protokół posiedzenia Biura 25 października zapisano błędnie pod datą 24 października. Ibidem, s. 32.

i stronnictwa demokratyczne skupione wokół Lednickiego prowadziły przygotowania do wysłania delegatów ugrupowań polskich na konferencję do Paryża. 27 października Biuro Komitetu Wykonawczego postanowiło domagać się audiencji u Kiereńskiego następnego dnia. Delegacja Komitetu Wykonawczego RPZM zamierzała złożyć rosyjskiemu premierowi dwie noty dotyczące kwestii: 1) powołania Rady Politycznej przy prezesie Komisji Likwidacyjnej do Spraw Królestwa Polskiego; 2) wojska polskiego w Rosji, a także ustnie zreferować stan sprawy polskiej⁵⁹. W dniu bolszewickiego zamachu stanu, 7 XI 1917 r. odbyło się posiedzenie Biura Komitetu Wykonawczego, podczas którego Jezierski oddał sprawozdanie z rozmowy przeprowadzonej z Tereszczenką⁶⁰. To ostatnie spotkanie przedstawicieli Komitetu Wykonawczego RPZM z szefem rosyjskiej dyplomacji miało miejsce między 3 a 6 listopada⁶¹. Rozmowa dotyczyła: „1/ stanowiska Rady Regencyjnej, 2/ sprawy wojska, 3/ konferencji sojuszniczej, 4/ udziału demokratów w konferencji polskiej w Paryżu”. Biuro Komitetu Wykonawczego postanowiło porozumieć się z Franciszkiem Skąpskim w sprawie wyjazdu delegacji ugrupowań demokratycznych do stolicy Francji. Jednocześnie w tej sprawie zdecydowano o skierowaniu listu do Komitetu Demokratycznego na ręce Aleksandra Więckowskiego, a ponadto natychmiastowym podjęciu starania o paszporty dla delegatów⁶².

8 listopada, czyli nazajutrz po bolszewickim zamachu stanu, odbyło się posiedzenie Komitetu Wykonawczego, które miało zakończyć jego piotrogrodzki okres działalności. Komitet postanowił przenieść swoją siedzibę do Moskwy, pozostawiając w Piotrogradzie jedynie ekspozyturę złożoną z 2 osób, po 1 przedstawicielu wydziałów: Zewnętrzny i Wojskowy. Decyzję tę podjęto „ze względu na sytuację obecną, która uniemożliwia nam [Komitetowi Wykonawczemu RPZM] rację bytu dla działalności politycznej w Piotrogradzie”. Przed udaniem się do Moskwy zamierzano skontaktować się z ambasadami mocarstw zachodnich Ententy „w celu ułatwienia wyjazdu reprezentantom Rady zagranicę”⁶³. Postanowiono wysłać depezę do KNP zawierającą oświad-

⁵⁹ Ibidem, Protokół posiedzenia Biura Komitetu Wykonawczego, 14 (27) X 1917 r., s. 32.

⁶⁰ Ibidem, Protokół posiedzenia Biura Komitetu Wykonawczego, 25 X (7 XI) 1917 r., s. 33.

⁶¹ Ponieważ nie doszło do planowanego przez Biuro Komitetu Wykonawczego spotkania z Kiereńskim, wówczas zapewne zabiegano o spotkanie z Tereszczenką. Sprawy wizyty u szefa rosyjskiej dyplomacji nie omawiano podczas posiedzenia Biura Komitetu Wykonawczego 2 listopada. Ibidem, Protokół posiedzenia Biura Komitetu Wykonawczego, 20 X (2 XI) 1917 r., s. 33. Stanisław Grabski w swoich pamiętnikach pisze, że 7 XI 1917 r. udał się do Tereszczenki, od którego miał otrzymać paszport do Francji, ale w siedzibie rosyjskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych nie zastał szefa resortu dyplomacji. S. Grabski, op. cit., s. 30.

⁶² AGAD, RPZM. Materiały Kożuchowskiego, 3, Protokół posiedzenia Biura Komitetu Wykonawczego, 25 X (7 XI) 1917 r., s. 33.

⁶³ AGAD, RPZM. Materiały Kożuchowskiego, 1, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 26 X (8 XI) 1917 r., s. 36–37. Nie udało się Komitetowi Wykonawczemu wysłać przedstawicieli RPZM na konferencję ugrupowań polskich do Paryża. Bolszewicki

czenie Komitetu Wykonawczego, stwierdzające, że „z nowym rządem [rosyjskim] możemy mówić dopiero po uznaniu go przez mocarstwa”⁶⁴. W drugiej części posiedzenia (rozpoczętej o godz. 18), w której uczestniczyli przedstawiciele Polskiego Komitetu Wykonawczego na Rusi, Stanisław Zieliński i Wiktor Gutowski, zajęto się kwestią anarchii na Ukrainie i podjęciem przeciwdziałań w celu obrony polskiej własności w tym kraju. Polacy na Ukrainie liczyli na pomocy formowanych w Rosji polskich oddziałów wojskowych. Delegaci Polskiego Komitetu Wykonawczego na Rusi spotkali się z odmową Komitetu Wykonawczego RPZM, którego członkowie doradzali im jedynie tworzenie milicji rekrutowanej z ludności polskiej i jeńców wojennych. Na zakończenie obrad zdecydowano, że: 1) powstawanie nowych polskich korpusów nie może pozostawać w związku z sytuacją na Ukrainie; 2) organizowanie oddziałów wojskowych powinno być dokonywane w porozumieniu z gen. Dowbor-Muśnickim; 3) należy popierać powoływanie milicji do obrony polskiego stanu posiadania na Ukrainie, organizowanej przy pomocy żołnierzy polskich, w porozumieniu z NPKW⁶⁵.

Pomimo podjętej 8 listopada decyzji o ewakuacji Komitetu Wykonawczego do Moskwy, kolejne jego posiedzenie, następnego dnia, odbyło się w Piotrogradzie. Postanowienie, które przyjęto dzień wcześniej, zmodyfikowano i przenosiny do Moskwy miały być przeprowadzane stopniowo. Tym razem zaplanowano najpierw wysłać tam Wydział Wewnętrzny wraz z częścią kancelarii i archiwum. Ustalono także, że czasowo członkowie Komitetu Wykonawczego zostaną podzieleni na dwie grupy. Pierwsza z nich, w składzie: Anaszkiewicz, Gościcki, Harusewicz, Wojciechowski i Mrozowski, uda się do Moskwy, a druga – Wielowieyski, S. Grabski, Jezierski, Kożuchowski, Zdziechowski, Widomski, Spiess i Wielopolski – pozostanie w Piotrogradzie. Siedzibą komitetu czasowo nadal miał być Piotrogród. Decyzję o momencie, w którym kompetencje grupy piotrogrodzkiej przejmie grupa moskiewska, winien podjąć przewodniczący RPZM Wojciechowski⁶⁶.

15 listopada odbyło się pierwsze posiedzenie Komitetu Wykonawczego w składzie piotrogodzkiem, poszerzonym o Harusewicza, który nie wyjechał jeszcze do Moskwy. Kontynuowano zapoczątkowaną tydzień wcześniej dyskusję na temat obrony własności polskiej na Ukrainie. Postanowiono, że S. Grabski zaproponuje prezesowi Polskiego Komitetu Wykonawczego na Rusi Bartoszewiczowi opracowanie memoriału dotyczącego sprawy polskiej na Ukrainie dla potrzeb Komitetu Wykonawczego RPZM. Komitet uznał za

zamach stanu w Piotrogradzie i aresztowanie członków Rządu Tymczasowego uniemożliwiły wyjazd do Francji także delegacji ugrupowań demokratycznych. H. Bartoszewicz, *Polacy w Rosji...*, s. 154.

⁶⁴ AGAD, RPZM. Materiały Kożuchowskiego, 1, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 26 X (8 XI) 1917 r., s. 37.

⁶⁵ Ibidem, s. 37–39.

⁶⁶ Ibidem, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 27 X (9 XI) 1917 r., s. 40–41.

niewskazane oficjalne podjęcie w tej sprawie rozmów z rządem rosyjskim⁶⁷. Przedmiotem obrad była także sytuacja polityczna w Mińsku. Zdecydowano wysłać do tego miasta S. Grabskiego „w celu zorientowania się w nastrojach społeczeństwa polskiego”⁶⁸. Ponadto dyskutowano nad problemem umieszczenia jeńców wojennych w wydzielonych obozach, ale ponieważ przedstawiono kilka różnych projektów, postanowiono przekazać je komisji, aby na ich podstawie został opracowany jeden wspólny dokument⁶⁹.

Sytuacja, która ukształtowała się w Piotrogradzie i Moskwie w drugiej połowie listopada i w grudniu 1917 r. po przejęciu władzy przez bolszewików, coraz bardziej ograniczała możliwości działalności RPZM. W tym czasie odbyło się 6 posiedzeń Komitetu Wykonawczego, w niepełnym i zmieniającym się składzie, oraz 15 posiedzeń jego Biura⁷⁰. Głównie zajmowano się pojedynczymi najpilniejszymi sprawami i nie wszystkie z nich udawało się rozwiązywać. 17 listopada podjęto decyzję o przejęciu od likwidowanego KNP w Piotrogradzie wydawanego w tym mieście przez Wasiutyńskiego „Dziennika Polskiego”⁷¹. Na posiedzeniu 22 listopada wysłuchano jedynie sprawozdania z posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM i NPKW, poświęconego przygotowaniu wspólnej akcji pomocy ludności polskiej na Ukrainie i organizacji armii polskiej⁷². Następne posiedzenie Komitetu Wykonawczego odbyło się dopiero 10 grudnia. Uczestniczący w nim jego członkowie zajmowali się przede wszystkim sprawą polskich formacji wojskowych w Rosji w warunkach powstałych po tzw. rewolucji październikowej. Postanowiono m.in., że należy unikać zaostrzania konfliktów z wojskowymi władzami bolszewickimi. Dyskutowano także sprawę przygotowania odezwy do społeczeństwa polskiego, której redakcję powierzono komisji w składzie: Wojciechowski, Grabski i Wielopolski, oraz odezwy do społeczeństwa rosyjskiego zawierającej stanowisko polskie w kwestii pokoju⁷³.

Kluczowe znaczenie dla dalszej działalności RPZM miało posiedzenie jej Komitetu Wykonawczego 26 grudnia. Komitet stwierdził, że warunki, jakie wówczas powstały w Piotrogradzie i Moskwie, spowodowały ograniczenie możliwości działania RPZM i dlatego podjął decyzję o zwołaniu jej posiedzenia plenarnego w Kijowie „w końcu stycznia, nowego stylu” 1918 r.⁷⁴ Ponadto

⁶⁷ Ibidem, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 2 (15) XI 1917 r., s. 41–42.

⁶⁸ Ibidem, s. 42.

⁶⁹ Ibidem, s. 42.

⁷⁰ Ostatnie posiedzenie Biura Komitetu Wykonawczego RPZM, którego protokół zachował się w archiwum Kożuchowskiego, odbyło się 31 XII 1917 r. AGAD, RPZM. Materiały Kożuchowskiego, 3, Protokół posiedzenia Biura Komitetu Wykonawczego, 18 (31) XII 1917 r., s. 41.

⁷¹ AGAD, RPZM. Materiały Kożuchowskiego, 1, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 4 (17) XI 1917 r., s. 42–43.

⁷² Ibidem, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 9 (22) XI 1917 r., s. 43.

⁷³ Ibidem, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 10 (23) XII 1917 r., s. 4–45.

⁷⁴ W listopadzie 1917 r. zaplanowano zwołanie posiedzenia plenarnego RPZM 10 grudnia tegoż roku w Moskwie. AGAD, RPZM. Materiały Kożuchowskiego, 3, Protokół posiedzenia Biura Komitetu Wykonawczego, 27 X (9 XI) 1917 r. s. 34; ibidem, Protokół posiedzenia

zajął się również kwestią organizacji prasy związanej z RPZM. Postanowiono powołać komitety redakcyjno-wydawnicze w Kijowie, Mińsku i Moskwie⁷⁵. Było to jednoznaczne z ograniczeniem bądź nawet rezygnacją z Piotrogradu jako obszaru działalności Rady.

Na przełomie 1917 i 1918 r. odbyły się dwa posiedzenia Komitetu Wykonawczego. 30 grudnia dyskutowano nad opracowaniem dokumentu zawierającego stanowisko RPZM w kwestii rosyjsko-niemieckich rokowań pokojowych. Postanowiono przygotować notę protestacyjną i przesłać ją do ambasad państw Ententy w Piotrogradzie, a jej kopię przekazać do redakcji dziennika bolszewickiego „Izwestia”, aby tą drogą o stanowisku RPZM poinformować Radę Komisarzy Ludowych. Tekst noty miał zostać wysłany do KNP w Paryżu⁷⁶. 1 I 1918 r. omawiano sprawę posiedzenia plenarnego RPZM. Postanowiono, że rozpocznie ono obrady w Kijowie 23 stycznia. Przygotowanie zjazdu Rady powierzono Stanisławowi Moskalewskiemu, a sprawy finansowe związane z jego organizacją – Anaszkiwiczowi. Ponadto przedmiotem ostatniego przed wyjazdem do Kijowa posiedzenia Komitetu Wykonawczego były dwie kwestie: zorganizowanie w porozumieniu z KNP w Paryżu pożyczki narodowej oraz budżet wydatków wojskowych i prasy⁷⁷.

Okres kijowski działalności RPZM rozpoczął się 22 stycznia, kiedy to odbyło się pierwsze w tym mieście posiedzenie jej Komitetu Wykonawczego, w którym w charakterze gości uczestniczyli przedstawiciele Polskiego Komitetu Wykonawczego na Rusi: Bartoszewicz i Gajewski. Ustalono program obrad Rady: 1) sprawozdanie Wydziałów Wewnętrznego i Zewnętrznego; 2) sprawy wojskowe; 3) reorganizacja Komitetu Wykonawczego; 4) kooptacja nowych członków do składu Rady⁷⁸. Podczas kolejnego posiedzenia, następnego

Biura Komitetu Wykonawczego, 6 (19) XI 1917 r. s. 35. 29 listopada zmieniono termin posiedzenia Rady Polskiej na 23 grudnia, a 8 grudnia decyzję tę ze względu na trudności komunikacyjne odwołano. Ibidem, Protokół posiedzenia Biura Komitetu Wykonawczego, 16 (29) XI 1917 r., s. 36; ibidem, Protokół posiedzenia Biura Komitetu Wykonawczego, 25 XI (8 XII) 1917 r., s. 38.

⁷⁵ AGAD, RPZM. Materiały Kożuchowskiego, 1, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 13 (26) XII 1917 r., s. 45–46.

⁷⁶ Ibidem, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 17 (30) XII 1917 r., s. 46.

⁷⁷ Ibidem, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 19 XII 1917 r. (1 I 1918 r.), s. 46–47.

⁷⁸ Ibidem, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 9 (22) I 1918 r., s. 47–48. Na ostatniej stronie księgi protokołów posiedzeń Biura Komitetu Wykonawczego RPZM, zachowanej w archiwum Kożuchowskiego, po ostatnim protokole posiedzenia Biura Komitetu Wykonawczego z 31 XII 1917 r. i po notatce z 3 I 1918 r., znajduje się zapis dyspozycji prezesa Wojciechowskiego w związku z plenarnym posiedzeniem RPZM: 1) przygotowanie projektu regulaminu Rady; 2) sprawdzenie wykonania zaleceń posiedzenia Rady, które odbyło się w sierpniu 1917 r.; 3) sprawozdanie prezydium i wydziałów; 4) budżet i sprawy finansowe; 5) organizacja Komitetu Wykonawczego; 6) kooptacja nowych członków Rady; 7) zawiadomienie telegraficzne o posiedzeniu Rady. AGAD, RPZM. Materiały Kożuchowskiego, 3, Dyspozycja p. St[anisława] Wojciechowskiego, [b.d.; pierwsza połowa stycznia 1918 r.], s. 42.

dnia, powrócono do kwestii finansowania polskiej akcji politycznej, co było przedmiotem dyskusji na posiedzeniu Komitetu Wykonawczego 1 stycznia. Ponieważ nie otrzymano dotychczas żadnych wiadomości z Paryża od Spiessa, który wyjechał do stolicy Francji w celu porozumienia się KNP w sprawie pożyczki, przewodniczący obradom Jezierski stwierdził, że problem ten musi być poruszony podczas posiedzenia Rady⁷⁹.

24 stycznia w stolicy Ukrainy rozpoczęły się obrady sesji plenarnej RPZM, w których uczestniczyło 32 jej członków, w tym aż 13 przedstawicieli Polskiego Komitetu Wykonawczego na Rusi⁸⁰. Po wysłuchaniu sprawozdań wydziałów Komitetu Wykonawczego i przedyskutowaniu ich sformułowano wnioski dotyczące kwestii niepodległości Rzeczypospolitej. Stwierdzono, że „naród polski w kraju w trzech jego częściach, jak i poza krajem, pomimo różnaitości krzyżujących się niekiedy usiłowań politycznych daje wyraz osiągniętej w dobie obecnej jedności moralnej w niezłomnym dążeniu do zupełnej niepodległości zjednoczonej Polski opartej o własne wybrzeże morskie z ujściem Wisły”. Rada uznała za szkodliwe podejmowanie przed konferencją pokojową wszelkich prób porozumienia się z państwami centralnymi w sprawie przyszłości Europy Wschodniej. Podkreślała także doniosłość zadań stojących przed władzami państwowymi w kraju, polegających na zorganizowaniu wszystkich sił twórczych narodu do pracy na rzecz niepodległości Polski. Jednocześnie – zdaniem Rady – politycy krajowi nie powinni podejmować działań, które wzmacniałyby pozycję państw okupacyjnych i pozwalały na tworzenie faktów dających pozory zgody Polaków na połowiczne rozwiązanie sprawy polskiej⁸¹.

We wnioskach końcowych z trwających do 30 stycznia obrad kijowskiej sesji RPZM nie przedstawiono stanowiska wobec wydarzeń, które wówczas miały miejsce w Rosji i na Ukrainie, takich jak bolszewicki zamach stanu, agresja wojsk bolszewickich skierowana przeciwko państwu ukraińskiemu, a przede wszystkim stanowisko wobec niepodległości Ukraińskiej Republiki Ludowej oraz problemów ludności polskiej na Kijowszczyźnie i Podolu. Jedynie wśród zaleceń Rady dla jej Komitetu Wykonawczego znalazł się punkt mówiący o konieczności jak najenergiczniejszego popierania formowania wojska polskiego „po tej stronie frontu”, czyli na ziemiach byłego Cesarstwa Rosyjskiego,

⁷⁹ AGAD, RPZM. Materiały Kożuchowskiego, 1, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 9 (22) I 1918 r., s. 48–49.

⁸⁰ Otwarcie sesji zaplanowano na 23 I 1918 r., ale do Kijowa przybyło tylko 25 członków RPZM i dlatego postanowiono obrady rozpocząć następnego dnia. Ibidem, Protokół sesji Rady Polskiej Zjed[noczenia] Międzypartyjnego zwołanej na dzień 10 (23) I 1918 r., s. 52. Kopia (maszynopis) tego protokołu, poświadczona przez Józefa Kożuchowskiego, znajduje się w zespole akt Rady Polskiej Zjednoczenia Międzypartyjnego w Rosji, przechowywanym w zasobie Archiwum Akt Nowych. AAN, RPZM, 5, Protokół sesji Rady Polskiej Zjednoczenia Międzypartyjnego zwołanej na dzień 10 (23) I 1918 r., s. 1–11.

⁸¹ AGAD, RPZM. Materiały Kożuchowskiego, 1, Protokół sesji Rady Polskiej Zjed[noczenia] Międzypartyjnego zwołanej na dzień 10 (23) I 1918 r., s. 57–58.

położonych na wschód od linii frontu, „jako składnika zasadniczego dążenia narodu do stworzenia czynników siły, których istnienie i gotowość do czynu jest realnym poparciem naszych praw”⁸². Z kolei w punkcie 20 (podpunkt a) przyjętego regulaminu RPZM, w którym określono zadania Referatu Spraw Zewnętrznych (Zagranicznych), zawarto stwierdzenie, że do jego obowiązków należy podtrzymywanie stosunków „z rządem rosyjskim i innymi powstającymi na terenie państwa rosyjskiego”. Referat ten miał także za zadanie „utrzymywanie stałej ewidencji wszystkiego, co się dzieje w sprawie polskiej w Rosji i zagranicą”⁸³.

Podczas obrad plenarnych RPZM w dniach 24–30 I 1918 r. uzupełniono jej skład o 20 nowych członków. Do Komitetu Wykonawczego zgodnie z uchwałą Rady weszli: Bartoszewicz, Gajewski, Gościcki, Górski, S. Grabski, Jezierski, Kożuchowski, Wawrzyniec Kubala, Wielowieyski, Zdziechowski⁸⁴. Komitet ukonstytuował się w nowym składzie 3 lutego. Stanowisko przewodniczącego objął Jezierski, sekretarza – Kożuchowski, a skarbnika – Górski. Referat Spraw Zewnętrznych (Zagranicznych) powierzono Bartoszewiczowi, przedstawicielstwo w Piotrogradzie S. Grabskiemu, sprawy prasowe Kubali, a reprezentację w Radzie Naczelnej Polskiej Siły Zbrojnej (Naczelnej Radzie Woskowej) Zdziechowskiemu i Wielowieyskiemu. Decyzję w kwestii podziału pozostałych prac Komitetu czasowo odłożono. Grabski poinformował zebranych, że podczas rozmów z delegacją NPKW postanowiono, że Rada Naczelna Polskiej Siły Zbrojnej będzie działać w łonie NPKW, a w jej składzie sprawami politycznymi zajmie się Wielowieyski, a skarbowymi – Zdziechowski⁸⁵.

RPZM wybrała Kijów na siedzibę swoich władz w okresie wyjątkowo trudnym dla tego miasta. Ukraina Naddnieprzańska była wówczas wstrząsana próbami bolszewickiego zamachu stanu i anarchią wewnętrzną, podsyconą postanowieniem dotyczącym kwestii rolnej zawartym w Trzecim Uniwersale. Jednak najpoważniejsze niebezpieczeństwo dla tego kraju stanowiła agresja wojsk bolszewickich. Komitet Wykonawczy RPZM już na trzecim swoim posiedzeniu, po zakończeniu sesji plenarnej Rady, zetknął się z problemem

⁸² Ibidem, s. 58.

⁸³ Ibidem, s. 61. Wydziały Komitetu Wykonawczego RPZM zastapiono referatami.

⁸⁴ Ibidem, s. 56. Listę kandydatów do Komitetu Wykonawczego w nowym składzie i liczbę jego członków ustalono na dwóch kolejnych posiedzeniach Komitetu w dotychczasowym składzie, 26 i 28 I 1918 r. Ibidem, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 13 (26) I 1918 r., s. 49–50; ibidem, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 15 (28) I 1918 r., s. 50.

⁸⁵ Ibidem, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 21 I (3 II) 1918 r., s. 50–51. NPKW został rozwiązany 4 II 1918 r., a jego miejsca zajęła utworzona wówczas Rada Naczelna Polskiej Siły Zbrojnej, nazywana także Naczelną Radą Wojskową, która była organizacją konspiracyjną i posiadała swoją siedzibę w Kijowie. Prezesem Rady Naczelnej Polskiej Siły Zbrojnej został dotychczasowy prezes NPKW Władysław Raczkiewicz. W. Szyszkowski, *Władysław Raczkiewicz (1885–1947)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXIX, Wrocław 1986, s. 608.

zagrożenia bezpieczeństwa Kijowa ze strony wojsk bolszewickich⁸⁶. Na początku lutego 1918 r. szef rządu URL Wsewołod Hołubowycz zwrócił się do dowódcy III Korpusu Wojska Polskiego na Ukrainie gen. Eugeniusza de Henning-Michaelisa z prośbą o pomoc w walce z bolszewikami. Michaelis sprawę tę przekazał RPZM, której Komitet Wykonawczy na posiedzeniu 5 lutego ustosunkował się do prośby premiera rządu ukraińskiego. Komitet postanowił, że polskie formacje wojskowe zachowają neutralność. Takie stanowisko uzasadniano przede wszystkim żądaniem władz ukraińskich w kwestii granicy z Polską, wysuniętym podczas rokowań pokojowych w Brześciu nad Bugiem. Natomiast sprzeciw Gajewskiego wobec propozycji wydania przez Polski Komitet Wykonawczy na Rusi odezwy deklarującej neutralność Polaków na Kijowszczyźnie wobec walki Ukraińców z bolszewikami uchronił ich od znalezienia się w wyjątkowo niekorzystnej sytuacji⁸⁷.

7 lutego Zdziechowski i Władysław Raczkiewicz, w imieniu Rady Naczelnej Polskiej Siły Zbrojnej, a nie RPZM, poinformowali ustnie przedstawicieli władz ukraińskich o postanowieniu nieangażowania się polskich formacji wojskowych w walkę z bolszewikami⁸⁸. Natomiast Komitet Wykonawczy RPZM na posiedzeniu 9 lutego podjął decyzję o wysłaniu delegacji, w skład której weszli Bartoszewicz, Jezierski i Gutowski, do dowódcy wojsk bolszewickich na Ukrainie płk. Murawiewa, w celu nawiązania kontaktu, licząc naiwnie na uchronienie Polaków od prześladowań. Zdecydowano wówczas także wydelegować Zdziechowskiego i Wielowieyskiego do oddziałów wojska polskiego, a S. Grabskiego do Piotrogradu. Ponadto ustalono, że stacjonujący w Kijowie oddział polski po wyjściu z miasta odłączył się od Ukraińców i podąży do miejsca koncentracji polskich formacji wojskowych⁸⁹.

Od 9 lutego przez kilka dni Komitet Wykonawczy obradował codziennie, zajmując się głównie bieżącymi sprawami związanymi z agresją wojsk bolszewickich na Ukrainie. Na posiedzeniu następnego dnia Jezierski poinformował zebranych o fiasku próby porozumienia się z płk. Murawiewem. Delegacja nie zastała bolszewickiego dowódcy wojskowego w jego ówczesnym miejscu stacjonowania. 10 lutego Komitet Wykonawczy przyjął do wiadomości, że komunikat o stanowisku wojska polskiego wobec sytuacji na Ukrainie, wynikającej z agresji wojsk bolszewickich, podpisze prezes Rady Naczelnej Polskiej Siły Zbrojnej. Ponadto podjął on decyzje w sprawach finansowych, dotyczące m.in. dotacji dla prasy wydawanej przez RPZM⁹⁰. 11 lutego Bartoszewicz przedstawił sprawozdanie ze spotkania z dowódcą bolszewickiego frontu

⁸⁶ Drugie, po zakończeniu sesji plenarnej RPZM, posiedzenie Komitetu Wykonawczego odbyło się 4 II 1918 r. AGAD, RPZM. Materiały Kożuchowskiego, 1, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 22 I (4 II) 1918 r., s. 51.

⁸⁷ Ibidem, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 23 I (5 II) 1918 r., s. 63–64.

⁸⁸ Ibidem, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 27 I (9 II) 1918 r., s. 64.

⁸⁹ Ibidem, s. 64–65.

⁹⁰ Ibidem, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 28 I (10 II) 1918 r., s. 65–66.

południowo-zachodniego Jerzym Huzarskim, w którym ze strony polskiej oprócz sprawozdawcy uczestniczyli S. Grabski i Zdziechowski. W protokole brak zapisu o przedmiocie tej rozmowy⁹¹. Udzielono także informacji o powołaniu na Ukrainie bolszewickiego komisariatu do spraw polskich, w którego skład weszło troje członków kijowskich organizacji Polskiej Partii Socjalistycznej-Lewicy i Socjaldemokracji Królestwa Polskiego i Litwy: Bolesław Iwiński, Minkiewicz i Pruszyńska⁹². Następnego dnia Komitet Wykonawczy postanowił porozumieć się z bolszewikami w sprawie polskich oddziałów wojskowych na Ukrainie i Białorusi. Zajmowano się także kwestią udziału Polaków w walkach z bolszewikami o Kijów. Ze złożonej wówczas przez Jezierskiego informacji wynika, że część społeczności polskiej stanęła w obronie stolicy Ukrainy, a część była temu przeciwna⁹³. Tego samego dnia odbyło się kolejne posiedzenie Komitetu Wykonawczego lub dalszy ciąg obrad poprzedniego, co nie zostało zaznaczone w protokole. Przedmiotem ich był problem dyslokacji korpusu polskiego na Ukrainie. Postanowiono, że w Mińsku zostanie zorganizowany punkt etapowy dla polskich formacji wojskowych i wyasygnowano na ten cel 20 tys. rubli, na ręce Stefana Hubickiego, który miał nadzorować realizację tego projektu⁹⁴.

Podczas kolejnego posiedzenia Komitetu Wykonawczego, 14 lutego podjęto decyzję o utworzeniu Komisariatu do Spraw Wewnętrznych RPZM z siedzibą w Moskwie, obejmującego swoją działalnością środkową i północno-wschodnią Rosję. Komisarzem mianowano Gajewskiego. Zatwierdzony program działania tej instytucji, dotyczący m.in. organizacji „towarzystw, klubów i związków”, urządzania wieców i zebrań dyskusyjnych, świadczy o nieznamości realiów funkcjonowania państwa bolszewickiego. Komitet uznał za konieczne uzyskanie silniejszego poparcia programu RPZM przez środowisko robotnicze, co zamierzano osiągnąć poprzez ściślejsze współdziałanie ze Związkiem Zjednoczenia i Niezawisłości Polski⁹⁵.

⁹¹ Przebieg tej rozmowy opisał S. Grabski w drugim tomie wydanych drukiem pamiętników. Relacja ta, podobnie jak wiele innych zawartych tam informacji, nie jest w pełni wiarygodna. S. Grabski, op. cit., s. 38–40.

⁹² AGAD, RPZM. Materiały Kożuchowskiego, 1, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 29 I (11 II) 1918 r., s. 66.

⁹³ Ibidem, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 30 I (12 II) 1918 r., s. 66–67.

⁹⁴ Ibidem, s. 67.

⁹⁵ Ibidem, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 14 II 1918 r., s. 68–69. Między protokołem posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM z 30 stycznia (12 lutego) a protokołem posiedzenia Komitetu Wykonawczego z 14 lutego na s. 67–68 znajduje się następująca adnotacja: „Na skutek wprowadzenia nowego stylu z dniem 1 lutego 1918 r. st[arego] st[yłu] począwszy od dnia tego daty są notowane według nowego stylu”. Związek Zjednoczenia i Niezawisłości Polski [Związek Niezawisłości Polski] był organizacją satelicką Stronnictwa Narodowo-Demokratycznego, utworzoną w Rosji w maju 1917 r. spośród członków Zetu. Organizacja ta miała na celu uzyskanie wpływów w środowiskach, dla których program polityczny endeków był zbyt prawicowy. Ponieważ kierownictwo związku

W połowie lutego 1918 r. członkowie Komitetu Wykonawczego RPZM zaczęli zdawać sobie sprawę z narastających trudności, które coraz bardziej będą ograniczały możliwość działania polskich organizacji politycznych i formacji wojskowych na terytorium Rosji, chociaż nie w pełni potrafili rozpoznać, z której strony grozi im największe niebezpieczeństwo. 15 lutego zdecydowano, że „gdyby wojsko polskie w I. Korpusie postanowiło, bądź rozejść się, bądź organizować rewolucyjne pułki”, to wówczas należy „dążyć do organizowania wojska walczącego o ideały polityczne narodu polskiego”⁹⁶. Trzy dni po wkroczeniu 18 lutego na Ukrainę wojsk niemieckich i austriackich, zgodnie z warunkami pokoju brzeskiego, podczas posiedzenia przewodniczący Jezierski stwierdził, że „Komitet Wykonawczy wchodzi w okres, który zmusza do zawieszenia pracy, pozostawienia paru osób na miejscu oraz kontynuowania pracy poza granicami Rosji”. Zdecydowano przenieść siedzibę RPZM do Moskwy⁹⁷. Następnego dnia uznano za właściwe ewakuować do tego miasta także buchalterię⁹⁸. Podczas posiedzenia 25 lutego Komitet Wykonawczy postanowił przekazać swoje uprawnienia tym spośród członków, „którzy znajdują się w Moskwie, jako oficjalnej siedzibie Rady”. W Kijowie pozostawiono tylko tych członków Komitetu Wykonawczego, którzy odgrywali kluczową rolę w Polskim Komitecie Wykonawczym na Rusi⁹⁹.

Posiedzenie 27 lutego zakończyło okres kijowski działalności Komitetu Wykonawczego. Sprawozdanie z czynności delegacji „do nawiązywania rokowań z bolszewikami” złożył Zdziechowski. Oprócz referenta w skład delegacji wchodziła przedstawiciele RPZM i korpusów polskich w Rosji: S. Grabski, Raczkiewicz, Zdzisław Żółkiewski, Władysław Anders, Jan Załuska oraz sekretarz osobisty Zdziechowskiego, Mikulicz-Radecki. Strona polska zamierzała nakłonić bolszewików do walki z Niemcami, w której miałyby uczestniczyć także korpusy polskie. Zdziechowski podczas pobytu delegacji w Bobrujsku starał się przekonać do rokowań z bolszewikami dowódcę I Korpusu gen. Józefa Dowbor-Muśnickiego. Rozmowy prowadzone z lokalnymi dowódcami oddziałów bolszewickich w Homlu i Rohaczowie zakończyły się fiaskiem, pomimo że

w przeważającej części rekrutowało się z grona polityków narodowo-demokratycznych, obok jego przewodniczącego Wojciechowskiego do zarządu weszli m.in. Kożuchowski, Tadeusz Dobczyński, Winiarski, dlatego nie zdołał on skupić w swoich szeregach większej liczby osób i był on organizacją elitarną. AGAD, Zbiór Anny Branickiej, Seria Druki, 237, Deklaracja polityczna Związku Niezawisłości Polski, 5 (18) V 1917 r., s. 1–2; A. Miodowski, *Konflikt pomiędzy liberałami a narodowymi demokratami o przywództwo polityczne w środowisku wychodźstwa polskiego w Rosji w dobie rewolucji lutowej*, „Studia Podlaskie” 2006, t. XVI, s. 50–51. Adam Miodowski organizację tę nazywa Związkiem Zjednoczenia i Niepodległości Polski.

⁹⁶ AGAD, RPZM. Materiały Kożuchowskiego, 1, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 15 II 1918 r., s. 69.

⁹⁷ Ibidem, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 21 II 1918 r., s. 69–70.

⁹⁸ Ibidem, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 22 II 1918 r., s. 70.

⁹⁹ Ibidem, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 25 II 1918 r., s. 71.

delegacji RPZM byli gotowi do daleko idących ustępstw. Zdziechowski, wbrew stanowisku Raczkiewicza, skłaniał się nawet do spełnienia żądania bolszewików odsunięcia od dowodzenia I Korpusem gen. Dowbor-Muśnickiego¹⁰⁰.

Trudno ustalić dokładną datę zakończenia działalności RPZM. Mogłoby wydawać się, że koniec lutego 1918 r. stanowi faktyczną cezurę końcową prac Komitetu Wykonawczego. Na ostatniej stronie księgi protokołów jego posiedzeń po zapisie z 27 lutego znajduje się adnotacja następującej treści: „Okres działalności Komitetu Wykonawczego Rady Polskiej Z[jednoczenia] M[iędzypartyjnego] w Moskwie protokołów nie posiada”¹⁰¹. Jednak zapis ten sugeruje, że po piotrogrodzkim i kijowskim był także moskiewski okres działalności Komitetu Wykonawczego i nie chodzi tu o planowane oraz nie do końca zrealizowane przeniesienie jego siedziby z Piotrogradu do Moskwy bezpośrednio po bolszewickim zamachu stanu, a o przeniesienie z Kijowa. Należy zadać pytanie, czy działalność taka była prowadzona i którzy spośród członków tego gremium znaleźli się po 1 III 1918 r. w Moskwie oraz ilu w ogóle członków RPZM przebywało wówczas w nowej stolicy Rosji. Prezes Rady Wojciechowski po raz ostatni w Moskwie był pod koniec lutego 1918 r.¹⁰² Kijowscy członkowie Komitetu Wykonawczego, którzy odgrywali istotną rolę w działalności Polskiego Komitetu Wykonawczego na Rusi, zgodnie z decyzją przyjętą na posiedzeniu 25 lutego mieli nie opuszczać stolicy Ukrainy¹⁰³. W lutym 1918 r. do Moskwy dotarł S. Grabski, który z miasta tego wyjeżdżał i do niego wracał, m.in. w maju 1918 r. W dotychczas dostępnych źródłach nie znajdowaliśmy potwierdzenia obecności w Moskwie pozostałych członków Komitetu Wykonawczego RPZM. Spośród czołowych działaczy Rady Polskiej wówczas w tym mieście oprócz S. Grabskiego na pewno przebywali Józef i Marian Lutosławscy¹⁰⁴.

Dotychczas w historiografii najczęściej jako datę końcową działalności RPZM przyjmowano kwiecień 1918 r., kiedy to Komitet Wykonawczy uznał

¹⁰⁰ Ibidem, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 27 II 1918 r., s. 71–75. Podczas pierwszej fazy rozmów delegacji polskiej z bolszewikami w Homlu do Moskwy wyjechał S. Grabski. Jego relacja z rozmów prowadzonych przez delegację RPZM i Rady Naczelnej Polskiej Siły Zbrojnej z lokalnymi dowódcami oddziałów wojsk bolszewickich i gen. Dowbor-Muśnickim różni się od sprawozdania złożonego przez Zdziechowskiego 27 lutego na posiedzeniu Komitetu Wykonawczego. Fakt ten stanowi kolejne potwierdzenie małej wiarygodności pamiętników Grabskiego. S. Grabski, op. cit., s. 40–41. Zob. też: M. Wrzosek, *Polskie korpusy wojskowe w Rosji w latach 1917–1918*, Warszawa 1969, s. 1811–183.

¹⁰¹ AGAD, RPZM. Materiały Kozuchowskiego, 1, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 27 II 1918 r., s. 75.

¹⁰² S. Wojciechowski, op. cit., s. 325.

¹⁰³ AGAD, RPZM. Materiały Kozuchowskiego, 1, Protokół posiedzenia Komitetu Wykonawczego RPZM, 25 II 1918 r., s. 71.

¹⁰⁴ S. Grabski, op. cit., s. 56; S. Wojciechowski, op. cit., s. 328–329; H. Bartoszewicz, *Kierunek wschodni aktywności dyplomatycznej Rady Regencyjnej*, „Dzieje Najnowsze” 2018, nr 1, s. 16.

dalsze funkcjonowanie tej organizacji w Rosji za niemożliwe. W liście skierowanym do KNP w Paryżu pisano: „Pokój między Rosją a Niemcami stworzył zupełnie nową sytuację dla organizacji i ugrupowań polskich w Rosji. Zostały one pozbawione swobody działania”. Komitet Wykonawczy proponował zorganizowanie wyjazdu działaczy RPZM do Stanów Zjednoczonych¹⁰⁵. Zaskakujące jest stwierdzenie zawarte w liście do KNP, z którego wynika, że główną czy może nawet jedyną przeszkodę uniemożliwiającą swobodne działanie organizacji polskich w Rosji stanowiło zawarcie pokoju z Niemcami.

W materiałach Kożuchowskiego zachował się dokument świadczący o próbie podtrzymywania działalności Komitetu Wykonawczego RPZM między kwietniem a wrześniem 1918 r. Wynika z niego, że między 28 sierpnia a 17 września odbywały się posiedzenia Komitetu Wykonawczego mające charakter konspiracyjny, ponieważ w protokole zostały zapisane nie nazwiska, tylko pseudonimy jego członków uczestniczących w obradach. Na końcu maszynopisu znajduje się rękopiśmienna notatka rozszyfrowująca pseudonimy, którą najprawdopodobniej sporządził Kożuchowski już po wywiezieniu materiałów do Polski. „Zgromadzenie uznało się zdolnym do podjęcia uchwał – czytamy w protokole – z powodu udziału w obradach 3 członków składu pietrogradzkiego, 4 – kijowskiego i 2 moskiewskiego oraz z powodu uchwały Komitetu Wykonawczego w Moskwie, który zawiesił działalność Kom[itetu] Wyk[onawczego] z powodu zdekompletowania”¹⁰⁶. W obradach uczestniczyli: Bartoszewicz, Jezierski, Zdziechowski, Kożuchowski, Stanisław Biega, Stanisław Moskałewski, Bronisław Fudakowski, Kazimierz Lutosławski, Franciszek Raczkowski¹⁰⁷. W protokole nie zostało odnotowane miejsce obrad. Był nim prawdopodobnie Kijów. Komitet Wykonawczy przyjął uchwały w następujących sprawach: 1) popieranie kontaktów nawiązanych przez Jezierskiego, Zdziechowskiego i Raczkowskiego z ugrupowaniami politycznymi w kraju, które dotychczas pozostawały poza platformą polityczną KNP w Paryżu; 2) zatwierdzenie instrukcji działania dla Zdziechowskiego i Raczkowskiego, którym w sierpniu 1918 r. powierzono misję na Wschodzie; 3) nawiązanie kontaktów z osobami wskazanymi przez francuskiego gen. Jeana Guillaume’a Lavergne’a; 4) wyjazd Raczkowskiego do gen. Lucjana Żeligowskiego w celu porozumienia się z nim; 5) przedstawienie sprawozdania finansowego za okres od 1 stycznia do 28 II 1918 r. (działalność Komitetu Wykonawczego) i od 24 lutego do 1 IX 1918 r. (działalność delegacji kijowskiej). Ponadto postanowiono zawiesić obrady Komitetu Wykonawczego i przekazać kompetencje formalne i polityczne do występowania w imieniu RPZM i „zgodnie z ogólną

¹⁰⁵ AAN, Komitet Narodowy w Paryżu, 1807, List Komitetu Wykonawczego Rady Polskiej Zjednoczenia Międzypartyjnego, kwiecień 1918 r., s. 3; H. Bartoszewicz, *Polacy w Rosji...*, s. 156.

¹⁰⁶ AGAD, RPZM. Materiały Kożuchowskiego, 4, Protokół [obrad Komitetu Wykonawczego, które się odbyły od dnia 28 VIII do dnia 17 IX 1918 r.], s. 1.

¹⁰⁷ Ibidem, s. 2.

dyrektywą” KNP w Paryżu, aż do czasu zwołania plenum Komitetu Wykonawczego, złożonego z członków delegacji wschodniej i kijowskiej, następującym ekspozyturom Komitetu Wykonawczego: delegacji kijowskiej działającej na Ukrainie i przyległych terenach okupacji niemieckiej; delegacji wschodniej w Rosji i na Syberii i delegacji moskiewskiej prowadzącej działalność na obszarze Rosji bolszewickiej¹⁰⁸.

Do protokołu została załączona uchwalona 17 IX 1918 r. instrukcja dla delegacji wschodniej, która miała działać na terytorium europejskiej i azjatyckiej Rosji na ziemiach uwolnionych od władzy rządu bolszewickiego. Delegacja winna prowadzić działania w imieniu RPZM i zgodnie ze wskazaniami KNP w Paryżu. Do jej zadań miały należeć reprezentowanie RPZM wobec społeczności polskiej w Rosji i zagranicznych przedstawicieli politycznych oraz organizowanie i formowanie wojska polskiego na terenie jej działalności, a także obrona polskich postulatów politycznych. Członkowie delegacji wschodniej zostali zobowiązani do wspólnego działania lub na zasadzie wzajemnego porozumienia każdy oddzielnie. Delegacja otrzymała prawo kooptacji nowych członków¹⁰⁹.

W materiałach Kożuchowskiego nie zachowały się żadne późniejsze dokumenty dotyczące działalności RPZM i jej Komitetu Wykonawczego.

Streszczenie

Rada Polska Zjednoczenia Międzypartyjnego, organizacja polityczna skupiająca polskie ugrupowania narodowe i konserwatywne w Rosji doby rewolucyjnej, nie doczekała się dotychczas monografii czy większego studium. Udostępniony w 2018 r. badaczom zbiór akt zatytułowany „Rada Polska Zjednoczenia Międzypartyjnego. Materiały Józefa Kożuchowskiego”, znajdujący się w zasobie Archiwum Głównego Akt Dawnych, zawiera dotychczas nieznane, istotne źródła do dziejów Rady. Najważniejszymi dokumentami wśród materiałów zgromadzonych i przechowywanych przez Kożuchowskiego są protokoły posiedzeń: Rady Polskiej Zjednoczenia Międzypartyjnego, jej Komitetu Wykonawczego oraz Biura Komitetu Wykonawczego. Ponadto w zbiorze tym znajdują się cenne dokumenty dotyczące zagranicznej działalności Rady: „Pamiętnik Wydziału Zewnętrzny” i akta tegoż wydziału. Dokumenty zachowane w archiwum Kożuchowskiego pozwalają na pełniejsze poznanie, aniżeli było to możliwe na podstawie dotychczas dostępnych źródeł, dziejów RPZM. Umożliwiają one przedstawienie powstania, struktury organizacyjnej i działalności Rady.

RPZM została utworzona na zakończenie obrad Polskiego Zjazdu Politycznego, który odbył się w Moskwie w dniach 3–9 VIII 1917 r. W okresie poprzedzającym bolszewicki zamach stanu jej władze naczelne działały głównie w Petersburgu, później także w Moskwie. Rada koncentrowała swoją aktywność na sprawie utworzenia na terytorium Rosji armii polskiej. Ważnym obszarem jej działalności były sprawy zewnętrzne (zagraniczne), w tym także kontakty z rządem rosyjskim. Jeden z głównych celów działalności Wydziału Zewnętrznego stanowiło wyeliminowanie z gry politycznej, zarówno w Rosji, jak i na arenie międzynarodowej, a także w kraju, głównego przeciwnika politycznego, jakim na gruncie rosyjskim

¹⁰⁸ Ibidem, s. 1.

¹⁰⁹ Ibidem, s. 2.

były ugrupowania liberalne i demokratyczne, skupione wokół Aleksandra Lednickiego. Rady nawiązała i utrzymywała kontakty z placówkami dyplomatycznymi państw Ententy oraz z przedstawicielami emigracji czeskiej w Rosji.

W grudniu 1917 r. zapadła decyzja o przeniesieniu siedziby Komitetu Wykonawczego do Kijowa. Od 24 do 30 stycznia w stolicy Ukrainy toczyły się obrady plenarne RPZM. We wnioskach końcowych sesji kijowskiej nie przedstawiono stanowiska wobec wydarzeń, które wówczas miały miejsce w Rosji i na Ukrainie, takich jak bolszewicki zamach stanu, agresja wojsk bolszewickich skierowana przeciwko państwu ukraińskiemu, a przede wszystkim stanowisko wobec niepodległości Ukraińskiej Republiki Ludowej oraz problemy ludności polskiej na Kijowszczyźnie i Podolu. Jedynie wśród zaleceń Rady dla jej Komitetu Wykonawczego znalazł się punkt mówiący o konieczności jak najenergiczniejszego popierania formowania wojska polskiego „po tej stronie frontu”, czyli na ziemiach byłego cesarstwa rosyjskiego, położonych na wschód od linii frontu. Z kolei w punkcie 20 (podpunkt a) przyjętego podczas sesji kijowskiej regulaminu Rady, w którym określono zadania Referatu Spraw Zewnętrznych (Zagranicznych), zawarto stwierdzenie, że do jego zadań należy utrzymywanie stosunków „z rządem rosyjskim i innymi powstającymi na terenie państwa rosyjskiego”. Nie powiodły się podejmowane wówczas próby nawiązania kontaktów z przedstawicielami władz bolszewickich, głównie wojskowych.

Trudno ustalić dokładną datę zakończenia działalności Rady. Dotychczas w historiografii najczęściej podawano kwiecień 1918 r. W materiałach Kożuchowskiego zachował się dokument świadczący o próbie podtrzymywania działalności Komitetu Wykonawczego Rady między kwietniem a wrześniem 1918 r. Wynika z niego, że między 28 sierpnia a 17 września odbywały się posiedzenia Komitetu Wykonawczego mające charakter konspiracyjny. Do protokołu została załączona uchwalona 17 IX 1918 r. instrukcja dla delegacji wschodniej, która miała działać na terytorium europejskiej i azjatyckiej Rosji, na ziemiach uwolnionych od władzy rządu bolszewickiego. Delegacji powierzono reprezentowanie Rady wobec społeczności polskiej w Rosji i zagranicznych przedstawicieli politycznych oraz organizowanie i formowanie wojska polskiego na terenie jej działalności, a także obrona polskich postulatów politycznych. W materiałach Kożuchowskiego nie zachowały się żadne dokumenty świadczące o aktywności Rady po 17 IX 1918 r.

Polish Council of the Inter-Party Union in the Light of Archival Materials of Józef Kożuchowski

The Polish Council of the Inter-Party Union, a political organisation gathering Polish national and conservative groups in Russia of the era of revolution, has not been the subject of a monograph or a more comprehensive study yet. The archival collection made available to researchers in 2018, entitled “Polish Council of the Inter-Party Union. Józef Kożuchowski’s Materials” kept in the Central Archives of Historical Records contains important and unknown source material for the history of the Council. The most important among the documents gathered and preserved by Kożuchowski are minutes of the meetings of the Polish Council of the Inter-Party Union, its Executive Committee and the Bureau of the Executive Committee. Apart from those, the collection includes valuable documents pertaining to foreign operations of the Council: “Memoirs of the External Department” and the files of this Department. The records preserved in the Kożuchowski’s archive give us a more comprehensive knowledge of the history of the Polish Council of the Inter-Party Union, making it possible to reconstruct its emergence, organisational structures, and activities.

The Council was formed at the end of the session of the Polish Political Convention held in Moscow on 3–9 August 1917. In the period preceding the Bolshevik coup d’état its

highest authorities operated mainly in Petersburg, later on also in Moscow. The Council focused its activity on the problem of formation of a Polish Army in the territory of Russia. An essential area of its interests were also external (foreign) affairs, including contacts with the Russian government. One of the main aims of the External Department was to eliminate from the political game both in Russia and in the international arena and in the country of its primary opponent represented by liberal and democratic parties gathered around Aleksander Lednicki. The Council established and maintained contacts with diplomatic posts of the Entente States and with the representatives of the Czech emigration in Russia.

In December 1917 a decision was made to move the seat of the Executive Committee to Kiev. From 24 to 30 January, in Kiev, the plenary sessions of the Polish Council of the Inter-Party Union were held. The final conclusions of the Kiev sessions did not contain the Council's stance on events that were taking place in Russia and Ukraine at the time, such as the Bolshevik coup d'état, aggression of Bolshevik troops against the Ukrainian State, and first and foremost its attitude towards the independence of the Ukrainian People's Republic and problems of Polish population in the Kiev region and Podolia. It was only in the Council's recommendations for its Executive Committee a point was made to strongly support the formation of the Polish Army "on this side of the front", i.e. in the territory of the former Russian Empire east to the frontline. In turn, the point 20a of the Council's Regulations adopted at the Kiev sessions which defined tasks of the Department of External (Foreign) Affairs stated that one of its purposes was to maintain relationships with "the Russian government and other authorities emerging in the territory of the Russian State". The attempts to establish contacts with the representatives of the Bolshevik authorities, mainly military ones, undertaken at that time, did not succeed.

It is hard to determine the exact date the Council ended its activity. So far, the literature on the subject indicated April 1918. There is a document in Kożuchowski's materials which testifies to the attempts to keep up operations of its Executive Committee between April and September 1918. According to the document, between 28 August and 17 September meetings of the Executive Committee were held of a conspirational character. Its minutes were supplemented with an instruction adopted on 17 September 1918 for the so-called Eastern Delegation that was to operate in the territories of European and Asian Russia, in lands freed from the Bolshevik administration. The Delegation was to represent the Council for the Polish population in Russia and foreign political representatives, as well as to organise and form the Polish Army in its operational area together with the defence of Polish political postulates. In Kożuchowski's materials, there are no documents testifying to the Council's activity after 17 September 1918.

Bibliografia

- Bartoszewicz H., *Kierunek wschodni aktywności dyplomatycznej Rady Regencyjnej*, „Dzieje Najnowsze” 2018, nr 1, s. 5–30.
- Bartoszewicz H., *Między rewolucją a niepodległością. Polskie ugrupowania polityczne na Kijowszczyźnie wobec niepodległości Rzeczypospolitej i Ukrainy marzec 1917 – październik 1918 roku*, w: *Drogi do Niepodległości. Polska Odrodzona*, red. J. Gaul, D. Makilla, W. Morawski, Warszawa 2019, s. 147–176.
- Bartoszewicz H., *Polacy w Rosji wobec niepodległości Rzeczypospolitej po obaleniu caratu*, w: *Polonia w walce o niepodległość i granice Rzeczypospolitej*, red. A. Koseski, Pułtusk 1999, s. 135–157.
- Bazyłow L., *Polacy w Petersburgu*, Wrocław 1984.
- Kobyłański T., *Kożuchowski Józef Bronisław*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XV, Wrocław–Warszawa–Kraków 1970, s. 76–78.

- Korzeniowski M., *Za Złotą Bramą. Działalność społeczno-kulturalna Polaków w Kijowie w latach 1905–1920*, Lublin 2009.
- Lednicki W., *Aleksander Lednicki (oszczerstwa i prawda)*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż 1962), z. 1.
- Miodowski A., *Konflikt pomiędzy liberałami a narodowymi demokratami o przywództwo polityczne w środowisku wychodźstwa politycznego w Rosji w dobie rewolucji lutowej*, „Studia Podlaskie” 2006, t. XVI.
- Nagórski Z., *Aleksander Lednicki (1966–1934)*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1962, z. 1.
- [Red.], *Harusewicz Jan pseud. Jerzy Werwicz (1863–1929)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. IX, Wrocław–Warszawa–Kraków 1960–1961, s. 301–302.
- Szyszkowski W., *Władysław Raczkiewicz (1885–1947)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXIX, Wrocław 1986, s. 608.
- Tarasiuk D., *Polski obóz narodowy w Rosji w latach 1917–1918*, Lublin 2014.
- Toporowicz W., *Aleksander Lednicki (1966–1934)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XVI, Wrocław–Warszawa–Kraków 1971, s. 610–613.
- Wrzosek M., *Polskie korpusy wojskowe w Rosji w latach 1917–1918*, Warszawa 1969.

Biogram: **Henryk Bartoszewicz** – dr nauk humanistycznych, kierownik Oddziału Kartografii Archiwum Głównego Akt Dawnych. Prowadzi badania z zakresu dziejów politycznych i historii dyplomacji XX w. Zajmuje się także geografią historyczną i historią kartografii.
E-mail: h.bartoszewicz@onet.pl.